

Hoofstuk 3

Bybelse Begroning

Ideaalstelling

3.1. Inleiding

Die oogmerk van hierdie hoofstuk is:

- a. Om in die lig van hierdie ondersoek na plekke van aanbidding te kyk.
- b. Wat God se bedoeling en handeling daarmee was.
- c. Wat die mense se gedagtes en bedoelings was.
- d. Hoe God dit uiteindelik in Jesus Christus tot werklikheidsverstaan gebring het.

Dit is die stelling van die ideaal, soos God drie-enig dit deur organiese inspirasie – met die mens se interpretasie daarvan – as maatstaf deurgegee het. Die doel van hierdie hoofstuk is nie om elke teks, wat handel oor die boumetafoor in die Ou en Nuwe Testament na te speur en dit eksegeties te ontleed nie. Die doel is ook nie om na die boumetafoor as sulks te kyk en vanuit die hoek van die metafoor, God se bedoeling met die boubeeld te verstaan nie.

3.2. Ou Testament

Foley (1991:3) het gesê: “Jesus’s message and the Christianity that emerged from those who accepted that message can be understood only in the context of the Jewish culture in which they originated. ... Pope Pius XI said, that in order to understand his or her faith, every Christian needs to become a spiritual Semite.” Om derhalwe te begryp wat God se bedoeling met kerkgeboue was en hoe die mens dit verstaan het, sal ons by die begin moet begin.

3.2.1 Heiligdomme - Aartsvaders

Die eerste kennismaking met plekke van aanbidding in die Ou Testament, kan alreeds tot sover as die tydperk voor die aartsvaders teruggevoer word. Dit het by Kain en Abel begin, wat offers op altare gebring het. (Gen. 4:3-4) Ook Noag het vir die Here 'n altaar gebou en God het dit goedgevind. (Gen. 8:20) Die aartsvaders het egter meer permanensie aan sekere heiligdomme verleen, deur herhaaldelik na sommige heiligdomme terug te keer. Hierdie heiligdomme van die aartsvaders het ook by die gebruike van die Semitiese wêreld van die dag ingeval (vgl. Castel 1985:26). Indien 'n heidense land ingeneem was, het die aartsvaders dikwels die reeds bestaande heidense heiligdomme vir eie gebruik ingespan. Die lokasie waar hierdie heiligdomme gewoonlik gevestig was, word deur die volgende gekenmerk:

- a. Teofanie, waar God aan die mens op 'n spesifieke plek verskyn het.
- b. Heilige waters, wat gesien is as 'n manifestasie van God, waaruit die wêreld vrugbaar gemaak word.
- c. Heilige bome, wat as 'n teken van vrugbaarheid gesien is.
- d. Hoogtes, om sodoende so naby as moontlik aan die godheid te kom.

“The Israelites attributed the foundation of certain sanctuaries to the Patriarchs. Sanctuaries were erected where nature manifested the presence of the God of Abraham, Isaac and Jacob – near a tree, for example, or on a natural height, or by a water-source: but they were erected principally in places where God had shown himself in a theophany. Sanctuaries of this kind are found all along the route the Patriarchs travelled” (Clemens 1978:67). Dit is belangrik om daarop te let, dat God nie aan 'n spesifieke heiligdom gebonde was nie. Hy kon ook nie deur menslike optrede of aandrang na 'n spesifieke heiligdom gedwing word nie. “The Hebraic theology of presence preserves the freedom of the Deity from human manipulation. The various epiphanic speeches are consequently linked together, not by requirement of cultus, sacerdotal college, or ritual act related to sacred place” (Terrien 1978:94). Daar is geen aanduiding dat daar geglo was dat hierdie heiligdomme deur God bewoon was nie – in statiese terme die *domus dei*. “While the Canaanite city-states worshipped deities attached to a *hieros topos* (sacred place), the patriarchs were

pictured as nomads who worshipped a travelling God” (Terrien 1978:93). Alle indikasies dui dus eerder op ’n dinamiese verhouding tussen God en mense, wat by verskeie plekke plaasgevind het. “The memories of patriarchal travels point to a single motivation: the peculiar summons of a “nomadic” Deity that appears at first to have been completely independent of a localized shrine or priesthood” (Terrien 1978:67).

Die volgende heiligdomme word vermeld:

3.2.1.1 Sigem

Die eerste van hierdie heiligdomme vind ons in Genesis 12:6-7. Hier het ’n teofanie plaasgevind en Abraham het by die waarsêersboom, ’n Kanaänitiese heiligdom (Vosloo 1993:31), ’n altaar vir die Here gebou om die nuwe land aan die Here te wy. Hierdie heiligdom het ook ’n sentrale rol by Jakob gespeel. Jakob het by Sigem ook ’n altaar vir die Here gebou, wat hy *Die God van Israel is God* (Gen. 33:18-20) genoem het, nadat hy Gamor se seuns se grond gekoop het. Nadat Josef se oorskot uit Egipte na Sigem gebring is, is dit ook daar begrawe. (Jos. 24:32) Van belang, vir hierdie studie, is dat Sigem as heiligdom sy waarde in die oë van die volk en God verloor het, weens heidense gebruike wat daar plaasgevind het. “The Deuteronomic redactors of the canonical books drew a veil over the survival of a sanctuary where the worship, to them, seemed stained by pagan practices. In the book of Deuteronomy itself, the name of Shechem is not even mentioned” (De Vaux 1961:290; sien ook Fensham & Oberholzer 1985:272).

3.2.1.2 Bet-El

Alhoewel Abraham ook hier ’n altaar gebou het (Gen. 12:8), word die vestiging van hierdie heiligdom hoofsaaklik aan Jakob toegedig. “Both the Yahwistic and Elohist traditions, attributes the founding of this sanctuary to Jacob” (De Vaux 1961:291; vgl. ook Gispén 1977:104). Net soos by Sigem was hierdie ook aanvanklik ’n Kanaänitiese heiligdom, maar is deur die Jahwistiese tradisie oorgeneem. Bet-El het ’n belangrike rol gespeel in die vroeë geskiedenis van Israel, soos die naam Bet-El,

Huis van God ook aandui. (vgl. Am. 4:4 en 1 Sam. 10:3) Selfs die verbondsark is vir 'n ruk daar bewaar. Na die politieke skeuring het Jerobeam, Bet-El as koninklike heiligdom gevestig (vgl. Hinson 1990:112). Wat hier van belang is, is dat die Jahwistiese tradisie ook Bet-El eksplisiet as 'n heiligdom verwerp het. “These sanctuaries were condemned by the spokesman of Yahwism – Bethel explicitly” (De Vaux 1961:293).

3.2.1.3 Mamre

Mamre word net in Genesis as 'n heiligdom aangedui (Gispén 1977:434). Nêrens buite die boek Genesis word na Mamre verwys nie. Abraham het hier by die groot bome van Mamre 'n altaar vir God gebou, nadat sy weë met Lot geskei het (Bucke 1962:235). Mamre se waardevolheid lê veral daarin dat God tweekeer aan Abraham by Mamre verskyn het. In Genesis 15, waar die verbondsluiting plaasgevind het. “Mamre is the best scene of the Covenant in Gn 15” (De Vaux 1961:262). Die oordeel oor Sodom en Gomorra is in Genesis 18 ook daar aangekondig. Mamre is egter gekenmerk deur sinkretisme – waar die godsdiens versmelt geraak het met die omliggende invloede – en het ook sy waarde as heiligdom verloor. “In all probability, a syncretist cult was practised there, and was regarded with disfavour by orthodox Yahwism. This would explain why Mamre was ostracized, and why it is never mentioned in the Bible outside Genesis; in Genesis itself, the text seems to have been deliberately obscured whenever Mamre is mentioned” (De Vaux 1961:292; vgl. ook Hinson 1990:41).

3.2.1.4 Berseba

Berseba is as heiligdom veral gekenmerk deur die teofanie tussen God en Isak. Die fondasie van die heiligdom word egter aan Abraham verleen, wat die heiligdom by 'n Tamariskboom gevestig het (Gispén 1977:102). Die heiligdom volg egter dieselfde patroon, as al die ander drie genoemde heiligdomme, deurdat dit as heiligdom genegeer word, as gevolg van heidense vermenging. Die profeet Amos is baie duidelik hieroor as hy sê: “So seker as daar 'n pelgrimspad na Berseba toe is, hulle sal val en nie weer opstaan nie!” (Am. 8:14).

3.2.1.5 Aantekeninge i.v.m. die Aartsvaders se Aanbiddingsplekke

- a. Dit was nie belangrik waar die plek van aanbidding was nie – selfs die heidene se aanbiddingsplekke is gedeel – die plek is egter geheilig deur God, wat teenwoordig is of was.
- b. Die heiligdom kon by 'n boom, waters of op 'n hoogte gewees het en het dus nie oor die voorkoms van die heiligdom gegaan nie. Dit was wel belangrik om alleenlik God daar te aanbid.
- c. God het Hom openbaar waar en wanneer Hy verkies het om dit te doen en was nie aan 'n plek gebonde nie.
- d. Die verhoudinge wat God met die aartsvaders of sy volk gebou het, was vir Hom belangriker as die plek waar dit plaasgevind het.
- e. Die veelvoud van heiligdomme langs die aartsvaders se roetes, het daarop gedui, dat God 'n nomadiese God was en in hul teenwoordigheid gebly het, deur saam met sy mense te trek.
- f. God het Homself vry van menslike manipulasie openbaar, anders as in die Semitiese wêreld van sy tyd.

3.2.2 Die Woestyn Heiligdom – Die Tent

Die Bybel vertel, dat die Israëliete 'n tent as heiligdom in die woestyn gehad het, voordat hulle hul eie heiligdomme in die beloofde land gevestig het. Hierdie tent was 'n kerk op voete. Deur die invloed van die Vulgaat, het ons dit leer ken as die tabernakel. “The tabernacle of God in the wilderness of Sinai is the first habitation that the living God ever caused to be built for Him” (Kiene 1976:15).

Die tabernakel het verskeie funksies vervul:

- a. Eerstens was dit 'n plek van goddelike openbaring.
- b. Tweedens was dit 'n plek waarheen offerandes gebring kon word.
- c. Derdens was God se teenwoordigheid in die tent 'n teken van die vervulling van sy belofte, dat Hy by Israel sal bly en hulle God sal wees.

- d. Vierdens moes dit eenheid in die midde van Israel kweek, aangesien dit in die middel van die kamp gestaan het (vgl. Koester 1989:7-22).

Dit is die plek waar God van aangesig tot aangesig en van mond tot mond, met mense gepraat het. (Ex. 33:11 en Num. 12:8) “These texts belong to the oldest tradition which stresses the role of the Tent in oracles: everyone who wanted to consult Yahweh went to the Tent, where Moses acted as his spokesman before God” (De Vaux 1961:295). Terrien (1978:90) sluit hierby aan: “The expression ‘face tot face’ should not be construed as referring literally to visual perception. It is an idiom and it refers simply to the direct, nonmediated character of a manifestation of presence.” God se teenwoordigheid is gekenmerk deur ’n wolk wat die tent omhul het. Wanneer God teenwoordig was, was die wolk om die tent en as Hy teruggegaan het hemel toe, was die wolk weg. (Ex. 33:9 en Num. 12:4-10) In Exodus 40:34-38, wat uit die priesterlike tradisie spruit, lees ons dat God die tent die hele tyd wat dit opgeslaan was, deur ’n wolk bedek het. Dit was ook ’n teken vir die volk, wanneer om te trek en wanneer om kamp op te slaan.

Daar is verskillende opinies oor hoe die tent werklik gelyk het. Wat wel belangrik is, is dat dit uitgebeeld word, as die tempel in Jerusalem in die klein (Clemens 1978:68). “It is only too obvious that much of the description is merely an idealization. The desert sanctuary is conceived as a collapsible temple, exactly half as big as the Temple of Jerusalem. However the authors of this description could not wholly remove it – that the dwelling was a Tent” (De Vaux 1961:291). Dit kan dus met redelike sekerheid gesê word, dat die Israeliete gedurende hulle woestyntog ’n opvoubare, draagbare heiligdom gehad het en dat die heiligdom ’n tent was (Fensham & Oberholzer 1985:273). “The tent was not a portable sanctuary which provided an abode or permanent residence for the divine, but a spatial setting, geographically unattached, to which both Yahweh and Moses would ‘go’ in order to ‘meet’” (Terrien 1978:177; vgl. ook Fensham & Oberholzer 1985:273). Hierdie tent is die laaste keer in die vlaktes van Moab opgeslaan, net voordat die Israeliete Kanaän binnegegaan het. Oorblyfsels daarvan is volgens 1 Konings 3:4 in die tempel van Salomo bewaar. Vanuit 'n Nuwe Testamentiese oogpunt was dit ook dié heiligdom, wat die meeste gesag gedra het, as die heiligdom van God. “Whether at time or in later tradition the tabernacle is regarded as fashioned in accordance with a revealed heavenly model,

and this is endorsed by Stephen in the New Testament in Acts 7:44” (Turner 1979:91). In teenstelling met die tempel waar God as immanent aanwesig verklaar was, staan die tabernakel nou uit, omdat God transendent in die tabernakel aanwesig was. “This particular form of meeting in a cloud theophany declares that the tabernacle is the place of the presence, but in the form of intermittent visiting rather than continuous dwelling” (Turner 1979:92). Dit het derhalwe in kontras met die tempel gestaan, wat God aan ’n spesifieke plek en tyd wou vasmaak. “Here there is no emphasis on a god of soil or on fixed holy places where the deity might dwell. Rather is he a ‘most high God’” (Turner 1979:92).

Turner (1979:93) verwys na Cross (The Priestly Tabernacle, *Biblical Archaeologist*, 10 (3), 1947:227) en maak ’n baie interessante onderskeiding tussen twee Hebreeuse woorde wat gebruik is: *yashab*, wat beteken om te bewoon of om in te bly en *shakan*, wat die betekenis dra van om te sit of om in ’n plek te “tent”. Beide die Deuteronomiste, sowel as die priesterlike tradisie het *shakan* gebruik as hulle na die tabernakel verwys het. God het in die hemel *yashab*, maar op aarde het God in die tabernakel *shakan*. “How was such a God, who could not be regarded as dwelling in any shrine, yet be present with his people? The answer lay in the tabernacle, where Yahweh did not dwell (*yashab*), but where he ‘settles impermanently’ (*shakan*) in order to meet with Moses.”

3.2.2.1 Aantekeninge in verband met die Tabernakel

- a. Die tent van ontmoeting of tabernakel, het by die leefstyl van die dag ingepas. Net soos die Israëliete se woonplekke, was die heiligdom van ooreenkomstige standaard.
- b. Die uiterlike was nie belangrik nie. Dit het ’n heiligdom geword, as gevolg van die teenwoordigheid van God.
- c. Die tent het God se transendensie aangedui in verhouding met plekke van aanbidding.
- d. Die tent het ’n nabye intimiteit tussen God en mens veronderstel.

- e. Dit was die Bybelse geskiedenis se eerste draagbare kerksentrum, wat gebou is om God se mense tot diens te wees. (2 Sam. 7:7) God was 'n swerwer saam met swerwers.
- f. Van al die heiligdomme het die tent die mees eskatologiese karakter gehad. Die tydelike van die aardse teenoor die hemelse permanensie, wat deur God gebou word.
- g. Die estetiese is nie vir God van belang nie, maar wel die verhoudinge – God en mens en mens teenoor mens – wat in daardie gebou teenwoordig is.
- h. Dit dui ook op die nederigheid van God se karakter, omrede Hy in 'n stal gebore is, nooit 'n aardse huis besit het nie en in 'n tent aanbid wou word.

3.2.3 Heiligdomme in die land van Israel – voor Tempelbou

Daar is ook ander heiligdomme gevestig, tussen die tydperk van die aartsvaders se heiligdomme – wat verdwyn het nadat die Israëliete hul in Kanaän gevestig het – die tabernakel en die bou van die tempel in Jerusalem. Vir die doel van hierdie studie, word net na die vorm van die heiligdomme gekyk:

3.2.3.1 Gilgal

Gilgal is gekenmerk deur klippe wat in 'n sirkel gepak is. (Jos. 4:20) Die simboliek van die klippe en hulle posisie van plasing, het na die deurtog deur die Jordaan heengewys.

3.2.3.2 Silo

Josua 18:1 maak melding dat die tent van ontmoeting hier opgerig was. De Vaux (1961:304) betwyfel dit egter ten sterkste. “It is very questionable whether the Tent was ever at Shiloh.” Eli was die priester by Silo. Die verbondsark is hier gehuisves, maar nadat die Filistyne dit verower het, is dit nooit weer na Silo teruggebring nie

(vgl. Van Selms 1968:45; Hinson 1990:88). Silo word veral verbind met die benaming: Die huis van die Here, wat een of ander geboude struktuur veronderstel. (Rig. 18:31 en 1 Sam. 1:7) “During these years the cult centered round a building, a ‘house of Yahweh’: in a word, it was the first temple of Yahweh, and the Ark was kept there” (De Vaux 1961:304). Gispén (1977:626): “Uit 1 Samuel 1-4 kry ons die indruk dat ’n vaste gebou daar opgerig is.” Turner (1979:48) beweer dat hierdie eerste geboude struktuur by Silo sterk deur die Kanaänitiese heiligdomme se boustruktuur beïnvloed is, soos by die latere tempel van Salomo.

3.2.3.3 Mispa in Benjamin

Geen melding van enige struktuur wat opgerig is, word gemaak nie, behalwe dat Mispa van die selfstandige naamwoord afgelei word, wat wagtoring beteken (vgl. De Vaux 1961:305).

3.2.3.4 Gibeon

1 Kronieke 21:29 meld dat die tent van ontmoeting hier gestaan het en Josua 9:23 en 27 noem dit die Huis van die Here.

3.2.3.5 Ofra

Ofra gryp terug na die aartsvadertydperk in die sin, dat hier ’n teofanie plaasgevind het by ’n boom en Gideon toe ’n altaar vir God daar gebou het. (Rig. 6:11-24) Van ’n geboude struktuur is daar nie sprake nie.

3.2.3.6 Dan

1 Konings 12:31 maak melding daarvan, dat Dan ’n heiligdom was wat op die hoogtes gebou was. Die struktuur wat hier ter sprake is, is egter onduidelik. Dan, as heiligdom, het ’n baie twyfelagtige geskiedenis gehad, wat erg met heidense godsdienstige gebruike vermeng het, veral onder Jerobeam (vgl. Hinson 1990:112).

Rigters 18:31 degradeer Dan as heiligdom, aangesien in vergelyking met Silo, die Huis van die Here in Silo gestaan het (vgl. Fensham & Oberholzer 1985:272).

3.2.3.7 Jerusalem

In Jerusalem is die tradisie vanaf die tent van ontmoeting tot by Silo saamgevat. “The restoration of a sanctuary for the Ark meant that Jerusalem was heir to the sanctuary of Shiloh and to the Tent in the desert” (De Vaux 1961:309). Jerusalem het ook die kenmerke, wat nodig was om as ’n heiligdom erken te word, bevat. ’n Teofanie het naby die dorsvloer van Arauna plaasgevind, met die verskyning van die engel van die Here aan Dawid. Dawid het toe die dorsvloer gekoop en vir die Here ’n altaar gebou. Dit is hier waar die latere tempel gebou sou word.

Die struktuur waar die ark gehuisves was, was nog steeds ’n tent (2 Sam. 6:17). ’n Tent was derhalwe, tot die bou van die tempel, die struktuur waar God aanbid was. “The Tent remained the centre of Yahwistic worship until the temple was built” (De Vaux 1961:311; vgl. ook Bucke 1962:848).

3.2.3.8 Aantekeninge i.v.m. die Heiligdomme

- a. Alhoewel enkele vermeldings gemaak word van geboude strukture, soos by Silo, het die tent die belangrikste plek van aanbidding en ontmoeting gebly.
- b. Die teenwoordigheid van die Here, word dikwels uitgedruk in die teenwoordigheid van die ark. Alhoewel die ark self nooit ’n heiligdom was nie, het dit ’n baie belangrike rol gespeel in die benaming: Die Huis van die Here. Dit dui daarop, dat die plek waar God teenwoordig is, ook sy huis word.
- c. Heiligdomme was nie gegewenes, wat vir tyd en ewigheid gegeld het nie. Menslike oordele, sinkretisme en egoïsme van konings, het dikwels veroorsaak dat heiligdomme vervang was.

3.2.4 Die Tempel in Jerusalem

3.2.4.1 *Domus Dei* – Die Huis van God

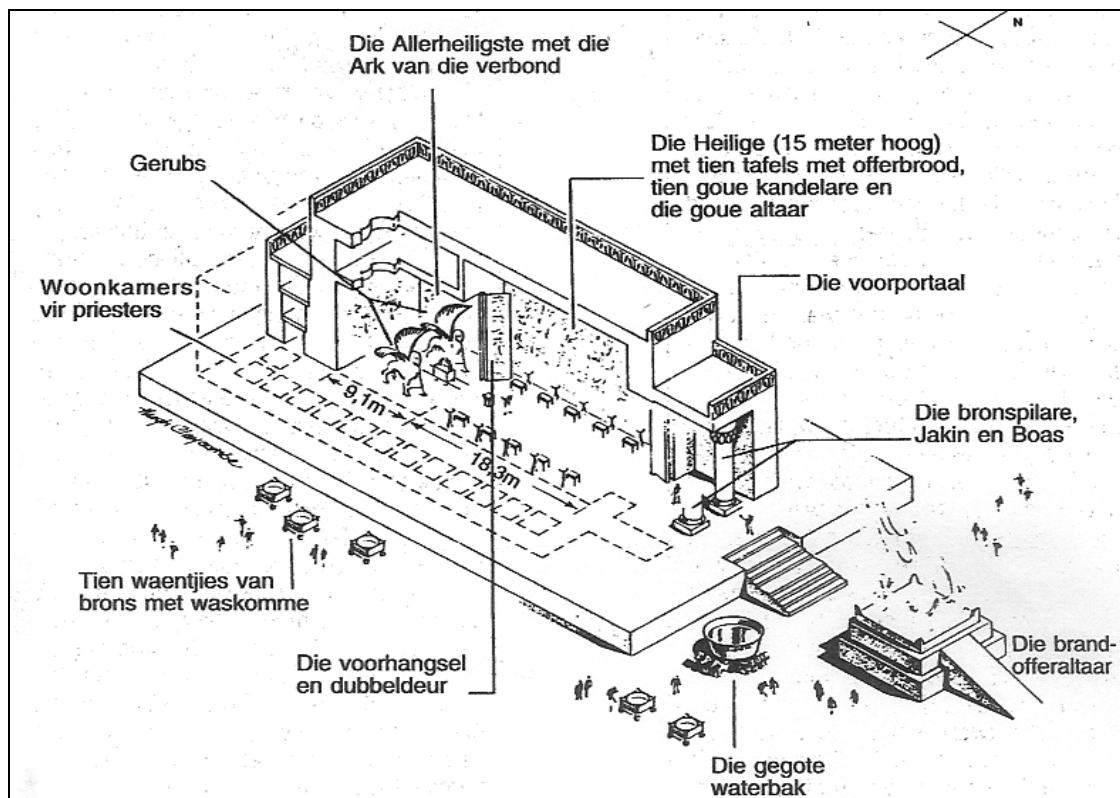
Daar was drie tempels van die Here in Jerusalem:

1. Die eerste is deur Salomo gebou in die middel van die tiende eeu voor Christus (1 Kon. 5-8) en deur die Babiloniërs vernietig in 586 v.C. (2 Kon. 25:8-17).
2. Die tweede tempel is gebou deur die ballinge, wat teruggekeer het uit Babel (Esra 8-13) en is in 516 v.C. voltooi. (Esra 6:16-18)
3. Die derde tempel is die vergroting en uitbouing van die tweede tempel deur Herodus die Grote en dit is in 20 v.C. voltooi.

Die een uitstaande kenmerk van die Hebreeuse teologie was nog altyd dat God nie tot een plek gemanipuleer kon word nie. “The Hebraic theology of presence preserves the freedom of Deity from human manipulation. Its teleological thrust is without parallel in the ancient world” (Terrien 1978:94). Die volk se voortdurende behoefte om God sigbaar te maak, midde inwonend, het veroorsaak dat die teologie al meer plek begin maak het vir die mite van Sion – die vermenging van Jahwistiese teologie en Kanaänitiese mitologie, om te beweeg van ’n transendente God na ’n immanente God. “The elusiveness of presence, which had been until then the cardinal foundation of Hebraic faith, slowly gave way to the myth of Zion. The universal potentiality of a theology that had been unfettered to a sacred place was now going to face the challenge of cultic Zionism” (Terrien 1978:187). Dawid se droom om ’n huis vir die Here, *domus dei* – woonplek vir God – te bou, is deur Salomo verwerklik in die bou van die tempel. Die geloof en gebruik in die Semitiese wêreld van hierdie tyd was: dat ’n god ’n huis móét hê om in te woon. Hierdie geloof en gebruik was ook hier aanwesig toe die tempel gebou is. “In Akkadian, Phoenician and Hebrew, then, the same words are used for house or palace of a god and for the house or palace of a king. And in fact, every temple was built as a home for a divinity; and the god was held to dwell there” (De Vaux 1961:282; vgl. ook Kenyon 1970:247). ’n Teken vir die Israeliete, dat God nou eienaarskap van sy huis geneem het, was die wolk wat die

tempel by in gebruikneming gevul het, net soos by die tabernakel in die woestyn, volgens die beskrywing van 1 Konings 8:11 en die ark wat daar geplaas was en as die troon van God gesien was. “When David brought the Ark to Jerusalem, his intention was not to confiscate it for his own private chapel, but to make it the centre of worship for all the tribes, and when he first thought of building a temple, it was to give Yahweh a house where he could be at home” (De Vaux 1961:321; vgl. ook Fensham & Oberholzer 1985:278).

Die feit dat die tempel as 'n Huis vir die Here gesien is, het daartoe gelei dat net die beste materiaal en mensekennis van daardie tyd gebruik is om dit op te rig. Die geloof dat die tempel 'n replika van God se hemelse tempel moes wees, was 'n gedagte wat voorgekom het by die godsdienste van die Ou Nabye Ooste. Fensham (1981:74) skryf: “By die Jode uit daardie tyd was daar die opvatting, dat die tempel in Jerusalem 'n replika moes wees van die hemelse tempel van God.” Derhalwe is geen moeite ontsien nie. Die tempel was 'n langwerpige gebou, wat in drie dele verdeel was en oop was aan een van sy korter kante. 1 Konings 6:2 gee die mates as 30 meter lank, 10 meter breed en 15 meter hoog en het twintig jaar geneem om te bou. Dit het bestaan uit 'n voorportaal, die Heilige en die Allerheiligste, waar die ark gehuisves is. Alhoewel die grootste gedeelte van die bouers Israëliete was, was spesialiste ingevoer: die skrynwerkers, steenmakers en argitek was van Fenicië afkomstig. Die brons gietwerk was deur 'n Tiriër behartig (vgl. De Vaux 1961:317; Van Selms 1968:51). Die tempel was feitlik oral met goud, silwer en brons beslaan of oorgetrek. Seder- en sipreshout was spesiaal uit Libanon gebring. (1 Kon. 5:29) Marmer en waardevolle edelgesteentes is ook gebruik. Die toebehore in die tempel: gerubs, die ark, dubbeldeur tussen die Allerheiligste en die Heilige, tafels, kandelare, priesterlike gereedskap en die altaar was met goud oorgetrek. Die pilare by die voorportaal – Jakin en Boas – brandofferaltair, waterbak en waskomme was almal in brons gegiet (vgl. Vosloo 1993:480). Hierdie tempel sou vir vier eeue lank amper onveranderd, met enkele verbeterings staande bly, vanaf sy inwyding tot die einde van die koninkryk, met die val van Jerusalem (vgl. De Vaux 1961:321).

Figuur 3.1: Die Tempel van Salomo

Die vraag het egter altyd bly leef of dit werklik nodig was om so 'n gebou op te rig? Het dit werklik gegaan oor 'n huis van God of het dit gegaan oor persoonlike vertoon van koninklike mag. Die skrywer van 1 Konings het veral te velde getrek teen die hoë prys wat Israel moes betaal vir die uiterlike prag en onkoste wat met die bou van die tempel aangegaan was. “The writer of 1 Kings did not favour the monarchy, and records all the details of the terrible price Israel had to pay for the temple” (Barker 1991:21). Hy maak melding van die gewelddadige gedwonge arbeid en mannekrag wat opgeoffer is – twintigduisend man wat na Libanon gestuur is en tagtigduisend wat in die klipbreekgate moes werk (vgl. ook Provan 2003:255). Na twintig jaar van bouwerk was Salomo so in die skuld by Hiram van Tirus, dat hy twintig stede in Galilea aan hom moes afstaan. (1 Kon. 9:10-11) Hierdie skuld las het later tot die skeuring van Israel in die noord- en suidryk gelei (vgl. Beek 1964:68-71; Hinson 1990:97).

Die teenwoordigheid van die ark en die wolk wat die tempel gevul het, het veroorsaak dat die tempel die religieuse sentrum van Israel gebly het, omdat geglo is, dat God daar gewoon het. Hierdie geloof dat God nou 'n plek het om in te woon, word

uitgedruk by die inwyding van die tempel as Salomo 'n gedig voorlees, wat opgeteken staan in 1 Konings 8:13: “Die Here het gesê Hy wil in duisternis woon. Daarom, Here, het ek vir U 'n waardige huis gebou, 'n verblyf waar U altyd kan woon.” Hierdie geloof dat God in hierdie mensgemaakte struktuur woon, het bly voortbestaan. Selfs nadat Israel in twee koninkryke opgebreek het en selfs nadat die tempel afgebreek was, het mense nog steeds uit Sigem, Silo en Samaria offers na die tempel gebring. (Jer. 41:5) Hiskia as voorbeeld, druk dit miskien ten beste uit, want nadat hy dreigbriewe van Sanherib van Assirië ontvang het, het hy tempel toe gegaan en dit daar voor die Here uitgesprei, sodat God dit kan lees, asof God alleenlik in sy tempel te vinde is.

Die profete het dieselfde geglo, al het hulle nie altyd saamgestem met die aanbiddingspraktyke, wat daar in die tempel plaasgevind het nie. Amos het geskryf: “Wanneer die Here uit Sion brul, wanneer Hy sy stem uit Jerusalem laat hoor” (Am. 1:2). Jesaja se visioen sien God in die tempel. (Jes. 6:1-4) Jeremia meld dat God se glorie in Sion is. (Jer. 14:21) Dit was juis die profete wat die heropbou van die tempel aangemoedig het, nadat dit afgebreek was en die volk van ballingskap teruggekeer het, sodat God weer kon terugkom om in Jerusalem te woon. (Hag. 1:9 en Sag. 2:12; 8:3)

3.2.4.2 Aanwysing van God se Woonplek

Die Israeliete het vas geglo, dat God 'n huis op aarde wou hê om in te woon en hulle het verder geglo, dat Hy self die plek daarvoor aangewys het. “The Israelites believed that God himself chose to live among his own, and chose to live in *this* city and in *this* Temple” (De Vaux 1961:327). Die terrein is lank voordat die tempel gebou is, gemerk deur 'n teofanie. (2 Sam. 24:16) Die psalmdigter besing die feit dat God Sion gekies het om in te bly: “Ja, die Here het Sion gekies en dit vir Hom as woning begeer” (Ps. 132:13). Tempels in die Semitiese tyd is gewoonlik op hoë plekke gebou (vgl. De Vaux 1961:279) en Sion word besing as die berg waarop God wil woon. “Waarom, berg met jou hoë kruine, kyk jy met afguns na die berg wat God as woning gekies het, waar die Here vir ewig woon?” (Ps. 68:17). Die volk was nog meer oortuig van die keuse, nadat Jerusalem gered was van die inval van Sanherib van

Assirië in Hiskia se tyd. Die Here het toe sy beloftes gehou: “Ek sal die stad beskut en hom red, om my ontwil en om my dienaar Dawid se ontwil” (2 Kon. 19:34).

Dit was vir die Israeliete ’n tasbare bewys, dat die tempel altyd onvoorwaardelik beskerming van God sal geniet met die behoud van die tempel in 701 v.C. “The Israelites went on repeating ‘This is the sanctuary of Yahweh, this is the sanctuary of Yahweh, this is the sanctuary of Yahweh!’ (Jer. 7:4) and thought they were safe against the world” (De Vaux 1961:327). Hierdie vertroue is egter geskaad met die vernietiging van die tempel in 587 v.C. deur Nebukadnesar. Dit het ’n geweldige geloofskrisis by die volk laat ontstaan, nadat hulle geglo het dat God self die plek van inwoning gekies het en dat niemand Hom daar sou kon uitdryf nie. Die vraag is: Hoekom het God dan in die eerste plek, die plek aangewys waar die tempel moet staan en die planne deurgegee hoe die tempel moet lyk, as Hy nie ’n tempel wou laat oprig of ’n huis wou gehad het om in te woon nie? Congar (1962:49-51) antwoord hierop: “Both originate in a purely human project, with Dawid choosing the site and Solomon and his architects drawing the plan. Only afterwards did Yahweh intervene. Just as he ratified and blessed the institution of the monarchy which he had first refused to do. So too he consecrates and ratifies the building of the temple although he had in a sense rejected the proposal that he should be provided with one.” God het later die tempel as aanbiddingsplek goedgekeur, met die verskyning van die wolk by die inhuldiging van die tempel, maar dit sê nie *per se*, dat God dit as sy huis beplan en laat bou het nie. Terrien (1978:191) sluit hierby aan as hy sê: “In postexilic Judaism, stories were told about how, like his royal colleagues of the ancient Near East and elsewhere, Solomon obeyed a vision which revealed to him the celestial prototype of the edifice to be erected on earth. Early sources are silent on this score. The fact that Solomon commissioned a Phoenician architect, Hiram of Tyre, is sufficient to indicate the derivative and alien character of the edifice.”

3.2.4.3 Heropbou van die “Huis van God”

Die Israeliete het in 538 v.C. by Kores verlov ontvang om na hulle land terug te keer (Gispén 1977:85). Tydens ballingskap en met die terugkeer het ’n droom onder die volk geleef en dit was om vir die Here ’n huis te bou. “Cyrus authorized the Jews to return to Jerusalem and to rebuild their Temple there” (De Vaux 1961:323). “Again,

after the Return, the Prophets encouraged the rebuilding of the Temple: and the reason is that God must come back to live in Jerusalem” (De Vaux 1961:326). Dit sou by voorbaat beteken dat God na sy mense sal terugkeer. Die geloof in die huis, was groter as in God self. Menslike handeling sou God na hulle toe aftrek. Die voorskrifte tot eleksie, het gemaak dat die mens god geword het en God ’n voorwerp om te kon beheer. “The election would be renewed: after the return from exile, Zacharias proclaimed that Yahweh would once more make Jerusalem his choice. Nehemia’s, taking up the formula of Deuteronomy, reminded God that he had promised to reassemble the exiles in the place which he had chosen as home for his Name” (De Vaux 1961:328). Turner (1979:83) sluit hierby aan: “This is what tends to happen when the tension between the transcendent and the immanent presence of God is resolved in favour of the latter; only the human source of contingency then remains, only the human initiative matters, and men can proceed to use their temples and their gods like any other deposit of magic power employed entirely for human ends.” Die ballinge wat teruggekeer het, het moeilike tye beleef en die opbou van die huis van God het gesloer tot ongeveer 520 v.C. Vanweë die teenstand van die Samaritane het die tempelbou vir ongeveer 18 jaar tot stilstand gekom. Slegs die fundamente is gelê op die plek waar die vorige tempel was en hulle was erg deur droogtes en peste belemmer. (Hag. 1:9-11 en 2:15-19) Die Jode het egter meer moeite met hulle eie huise gedoen, as met die Here se huis. Haggai het die droogtes, wat hulle geteister het, direk gekoppel aan die Jode se versuim om vir die Here ook ’n woonplek te bou (vgl. Burden & Deist 1986:198). Die Israeliete het vas geglo dat God ’n aardse huis wou gehad het om in te woon. Hoe groter en hoe mooier die huis, hoe meer die seën van God. “Hierdie tempel moes die tempel van Salomo oortref” (Burden & Deist 1986:198). Alhoewel daar nie veel inligting is oor hoe hierdie tempel werklik gelyk het nie, weet ons dat dit heel waarskynlik op die planne van die vorige tempel van Salomo geskoei was. “We know very little about the Temple. Cyrus laid down its measurements (Esra 6:3), unfortunately, the text is corrupt and the way in which it was to be built. It is quite certain that it followed the plan of the former Temple, and it is highly probable that it was exactly the same size” (De Vaux 1961:324). Gesien in die lig van Haggai se teologie van goddelike versorging en opvolgende seën, was dit derhalwe vir die volk ’n skok toe hulle die nuwe tempel aanskou, wat ’n afgewaterde produk in vergelyking met Salomo se tempel was. (Esra 3:12-13 en Hag. 2:3) Alhoewel daar latere verbeterings aangebring was, kon dit nooit

met die tempel van Salomo vergelyk word nie. “Die feit van die saak is dat daar ten einde laaste groot teleurstelling was. Die tempel was nie te vergelyk met die van Salomo nie. Die buitengewoon groot verwagting wat die tweede gedeelte van Jesaja en selfs Haggai geskep het, was nie sigbaar nie” (Hendriks 1992:49). Die belangrikste was egter, dat God daar gedien kon word. “Even if the result did not achieve the legendary splendour of Solomon’s Temple, it must have been quite suitable for worship” (De Vaux 1961:324).

3.2.4.4 Gaan dit werklik oor ’n gebou?

Die Israëliete het vas geglo dat die tempel die huis van die Here was, waarin God gewoon het. “Israel se geloof was egter onlosmaaklik gekoppel aan en vergestalt in die sigbare tempel in Jerusalem” (Hendriks 1992:56). Hulle het geglo dat God se teenwoordigheid in die tempel hulle sal red. God sal mos nie toelaat dat sy woonplek afgebreek word nie. Jeremia, spesifiek, het die Judeërs aangespreek oor hulle ongeregverdigde vertrouwe in die tempel. Jeremia 7:4 is van toepassing: “Moenie julle vertrouwe stel in die leuens nie. Julle sê: “Ons is veilig! Dit is die Here se tempel.” Vir God was dit met die tempel in Jerusalem presies dieselfde as met al die ander heiligdomme van die aartsvaders se tyd af; wanneer die volk ontrou aan Hom geraak het, het Hy hom onttrek. “This presence of God amid his people, however, was a grace, and would be withdrawn if the people were unfaithful. It was in the Temple itself that Jeremia preached against the Temple, and against the blind confidence in the building which was unaccompanied by the desire to reform one’s life” (De Vaux 1961:326). Om sy argument te onderskryf, verwys Jeremia na Silo wat reeds voor die bou van die tempel in Jerusalem uitgestaan het as die huis van die Here. Silo is verwoes oor die ontrou van die volk. “Gaan na Silo toe, na die plek waar ek voorheen my Naam laat woon het, gaan kyk wat Ek aan hom gedoen het oor die sonde van my volk Israel” (Jer. 7:12).

Die Israëliete was gekonfronteer met hierdie paradoks; hier was ’n mensgemaakte struktuur waarin ’n God woon, die God wat nie eers deur die heelal ingeperk kan word nie. Die Deuteronomistiese nasieners – ’n groep skrywers wat in die suidelike koninkryk gewerk het van die agste tot die vyfde eeu voor Christus en baie deur die

teologie van Deuteronomium beïnvloed is (Deist 1984:44) – wat die boek Konings nagesien het, het die vraag gevra en die antwoord gegee op Salomo se gedig, wat hy as gebed voorgelees het by die inwyding van die tempel. (1 Kon. 8:13) Hulle antwoord in 1 Konings 8:27: “Sou God werklik op aarde kan woon? Die hemel, selfs die hoogste hemel, kan U nie bevat nie, hoe dan nog hierdie tempel wat ek gebou het!” De Vaux (1961:327) sê die Deuteronomistiese oplossing lê in die volgende: “The solution is given in the following verses: the faithful pray at the Temple, and Yahweh hears their prayer from heaven, where he dwells (1 K 8:30-40).”

Die spanning tussen die transendensie en immanensie van God het voortdurend bly voortbestaan; tussen God as onbeperk, ongebonde versus God inwonend, byblywend en aanklewend. “This same period saw an evolution in the notion of the divine presence in the Temple. If God dwelt in his ‘house’, if he made his voice heard from Sion (Am 1:2; Is 2:3; Mi 4:2), if he acted from his sanctuary (Ps 20:3; 134:3), was there not a risk of limiting, or at least of binding, his presence to the material temple? Theological thought was conscious of the tension between the transcendence of Yahweh, who from the beginning had been recognized as master of the universe, and his historical and human proximity to Israel” (De Vaux 1961:326).

Die spanningslyn is tot ’n hoogtepunt gevoer met die ballingskap. As God in die tempel in Jerusalem woon, hoe sou dit moontlik wees om Hom te aanbid, as hulle in ballingskap sit? “The establishment of Jerusalem alone as the one abode on earth for the Lord created difficulties when the fate befell the people. How could they worship their God if Jerusalem was the only place where he could be worshipped, when they were far away in Babylon?” (Harmon 1954:73).

Ten spyte van hierdie worsteling, wou die Judeërs eerstens weer ’n huis vir die Here bou, toe hulle van ballingskap terugkeer. Sagaria gaan verder en proklameer, dat Jahweh weer opnuut Jerusalem sal kies, as sy woonplek. (Sag. 1:17; 2:16; 3:2) Nehemia 1:9 het selfs teruggegryp na die Deuteronomistiese formule (Deut. 12:11), as bewys dat God opnuut Jerusalem sal kies as huis vir sy Naam.

Die vraag het egter bly staan: Wou God werklik 'n huis gehad het om in te woon? Ons word gekonfronteer met die Natan-uitspraak in 2 Samuel 7:5-7: “Gaan sê vir my dienaar Dawid: So sê die Here: Wil jy vir My 'n huis bou om in te woon? Vandat Ek die Israeliete uit Egipte laat trek het tot nou toe het Ek nog nooit in 'n huis gewoon nie. Ek het in tent en tabernakel rondgeswerf saam met al die Israeliete. Het Ek ooit vir een van die stamme wat Ek beveel het om die leiding van my volk Israel op hom te neem, gesê: Waarom bou julle nie vir My 'n huis wat met sederhout versier is nie?” Sou dit beteken dat God nie Dawid se tempel wou aanvaar nie, maar eerder later Salomo se tempel soos wat die kommentator in 2 Samuel 7:13 dit verstaan het en ook die nasiener van 1 Konings 8: 19 en die Kronieke skrywer in 1 Kronieke 17:12? De Vaux (1961:329) antwoord: “Yahweh did not want a temple to be built at all, but want the desert customs maintained. Nathan’s prophecy deliberately omits all mention of the fact that there had previously been a temple built at Shiloh. It would seem then, that certain Israelites viewed the building of a ‘house’ for Yahweh as an act of infidelity, as a concession to the influence of Baal’s religion.” Freedman & Wright (1961:174) is van mening dat die tempels van Kanaän die direkte agtergrond verskaf het in die beplanning en bou van die tempel van Salomo en die belewing was dat die Baäl godsdiens die bou van 'n tempel beïnvloed het. Turner (1979:74) sluit ook hierby aan as hy sê: “Both monarchy and Jerusalem temple were copied from pagan peoples and represented a major departure from social and religious structure of Israel’s previous formative centuries.” Volgens Westermann (1968:412-413) bestaan die vermoede dat selfs die Israeliete ook in die rigting begin dink en besef het, dat hulle, hul verlossing nie in 'n gebou moet soek nie. Die profeet Jesaja het ook teen 'n huis vir God geprotesteer, nadat die volk vanuit ballingskap teruggekeer het en die tempel herbou het. “Die hemel is my troon en die aarde die rusplek vir my voete. Hoe moet die huis dan wees wat julle vir My bou, die plek waar Ek kan woon?” (Jes. 66:1) “The question asked in 1 K 8:27 here receives a different answer from the one in Deuteronomy: Yahweh has no need of any Temple” (De Vaux 1961:330).

God het geen behoefte aan mensgemaakte strukture nie en het nog nooit 'n behoefte gehad om in 'n gebou te woon nie. “Yahweh proved to be an ‘onward going God’, not anchored in any sanctuary but ‘on the move’ in history” (Van Leeuwen 1964:82). “He was not like pagan gods of Egypt, Babylon, and Canaanite religion whom the people tied to a sacred mountain or another sacred spot” (Zehr 1981:101). Vir God

gaan dit oor net een ding: sy volk, sy kinders. In die eksegetiese ontleding van die gesprek tussen Dawid en Natan kom dit na vore in 2 Samuel 7:1-29:

- 1-3: Dawid bied aan om vir God 'n huis te bou – 'n tempel.
- 4-10: Natan verklaar die Goddelike verwerping van 'n tempel en beklemtoon die genoegdoening van die tabernakeltradisie.
- 11-16: God bied aan om vir Dawid 'n huis te gee, maar in die sin van 'n familie of dinastie, wat permanent sal wees.
- 18-29: Dawid aanvaar dit, deur in herinnering te roep hoe God hulle uit Egipte gered het om sy volk te wees vir ewig.

“A conversation that begins with the possibility of a temple ends with the assertion of people, as the true concern of the God of Israel. Thus the initiative was transferred from David to Yahweh, and the subject changed from a sacred place to a holy people” (Turner 1979:75).

Dit is in die Ou Testamentiese tyd besef en verkondig, maar dit sou eers werklik in die koms van die verwagte Messias grondvat. “Dit was egter vir die tempelburokrasie en gewone gelowiges baie moeiliker om afstand te doen van die gedagte van 'n konkrete tempel” (Hendriks 1992:56). Barclay (1975:305) akklameer hierdie gedagte, as hy die Joodse geskiedskrywer Josephus aanhaal, wat geskryf het oor die beleg van Jerusalem in 70 deur die Romeinse generaal Titus. Titus het Jerusalem omsingel en die stad uitgehonger: Toe het die hongersnood uitgebrei en huise vol mense en hele gesinne uitgeroei; die boonste kamers was vol vroue en kinders wat besig was om van die honger te sterf; en die stad se lane was bestrooi met die lyke van bejaardes; die kinders asook jong mans het soos skaduwees op die markpleine rondgedwaal, opgeswel van die hongersnood en het dood neergeval waar hul ellende ook al sy tol geëis het. Die hongersnood het alle natuurlike gevoelens verydel; want die wat sekondes van die dood af was, het droë oë en oop monde na diegene gekyk wat voor hulle na hul rusplek is. 'n Gewyde stilte asook 'n dodelike soort nag het die stad oorval... en elkeen het gesterf met hul oë op die tempel gerig.

3.2.4.5 Multifunksionele Tempel

Die tempel in Jerusalem was nie net gebruik vir spesifieke rituele en religieuse funksies soos gebede, offerandes en die groot jaarlikse religieuse feeste nie. Die tempel was vir die meeste Jode die middelpunt van hulle menslike bestaan en het ook gedien as publieke instituut, wat rondom hulle alledaagse lewe gesentreer het. Naas religieuse funksies het die tempel ook 'n musiekakademie gehuisves. 'n Biblioteek was daar opgebou – waar baie van die religieuse en juridiese werke, wat op skrif gestel was – bewaar was. Dit was gebruik as 'n administratiewe- sowel as 'n juridiese sentrum en dikwels ook 'n plek van heenkome. Turner (1979:55) skryf: “There were many other aspects of the life not only of Jerusalem but of Israel as a whole that found their focus here. As the centre for festival and ritual it served also as the national conservatory of music; as an administrative centre it was involved in taxation, and as judicial centre it was equivalent to both a college of law and a supreme court, conserving, interpreting, transmitting and applying the laws; for individuals here was the great place of pilgrimage, in its later history attracting Jews from throughout the diaspora, and acting always as a place of asylum or refuge; as literary and liturgical centre it was also a national archive, and from such deposits the Book of the Law that started a reformation was found.”

3.2.4.6 Aantekeninge i.v.m. die Tempel

- a. Die tempel is verkeerdelik gesien as setel van God se teenwoordigheid.
- b. Die tempel is onregmatig gesien as teken van God se uitverkiesing.
- c. Daar was 'n absolute en valse vertroue in 'n gebou geskep.
- d. Die tempel het die geloof gevoed dat die huis van die Here, waarin Hy sou kom woon, deur mense hande geskep kon word.
- e. Die gebou het valse geloof in die sanksie wat die tempel verleen het, in terme van ewige Goddelike beskerming, geskep.
- f. Die tempel het die transendente God immanensie gegee.
- g. Die valse geloof, dat die huis van God in prag en praal gehul moes word, as voorwaarde vir Goddelike inwoning, was verkeerd.

- h. Die prys wat betaal was om hierdie gebou op te rig, was net te hoog en het 'n geweldige impak op die mense van God gehad. Dit het daartoe gelei, dat die volk van God verval het in onderlinge rusies.
- i. God het nie 'n aardse huis nodig gehad nie, maar het in sy liefde die huis aanvaar.
- j. Die tempel was nie net vir kerklike doeleindes gebruik nie, maar was meerdoelig aangewend tot diens van sy gemeenskap.

3.2.5 Die Sinagoges

Die sinagoges, wat naas die tempeldiens bestaan het, het die ruggraat van die Joodse godsdiens gevorm. Dit geld vir Palestina sowel as in die verskillende lande waarin die Jode in verstrooiing (diaspora) geleef het (vgl. Barnard 1981:86). Sinagoges was geboue wat opgerig was, nie vir offerandes nie, maar vir gebed en die voorlees van die wet. Wanneer hierdie sinagoges hulle ontstaan gehad het, is daar verskeie hipoteses, wat nog nie een werklik tot teorie gebring is nie. “The reason for this variety of hypotheses is that there is nothing really explicit in the ancient texts” (De Vaux 1961:343). Wat wel van belang is, is dat hierdie sinagoges die woord van God in die gemeenskappe self laat grondvat het. Daar is as alternatief, van een sentrale plek na verskeie plekke van aanbidding beweeg. Dit is egter eers in die Christelike era, dat ons aangaande sinagoges ten volle ingelig geraak het. Hulle was egter nie werklik instellings van die Ou Testament gewees nie. “In die Ou Testament is daar geen verwysing na die sinagoge of na sy instelling nie” (Barnard 1981:89).

3.3. Nuwe Testament

3.3.1 Die Tempel

Die tempel as fisiese instelling het in Christus se lewe van sy geboorte tot met sy hemelvaart bly voortbestaan. Die tempel is eers na Christus se dood in 70 vernietig. Dit is dus duidelik dat die tempel 'n groot rol in Christus se leefwêreld sou speel. Die tempel van Herodus, die sogenaamde derde tempel, wat in 20 v.C. voltooi is, het vir

die Joodse gemeenskap nog steeds as die *domus dei* – statiese huis van God, waarin God gewoon het, voortbestaan.

3.3.1.1 Jesus en die Tempel

Dit is duidelik uit die Nuwe Testamentiese getuienis, dat Jesus nooit die kultus of die tempel as sodanig aangeval het nie. “The absence of any attack upon the temple is quite consonant with Jesus’ teaching” (Turner 1979:109). Lukas, wat volgens Groenewald (1973:5) nie ’n Palestyner of ’n bekeerling uit die Jode was nie, maar eerder iemand uit die Griekse wêreld, kon meer objektief na Jesus en die tempel kyk. Lukas beskryf aan die begin van sy evangelie, enkele gebeure uit Jesus se kinderdae, wat ’n positiewe ingesteldheid ten opsigte van die tempel impliseer. “Nadat Christus besny is, is Hy na die tempel geneem om Hom aan God te wy” (Luk. 2:22-24). Op twaalfjarige ouderdom vertoef Jesus verskeie dae in die tempel en Jesus verwys self na: “... in die huis van my Vader” (Luk. 2:41-52). Sover dit Christus se lewe as volwassene aangaan, is ons net bekend met die laaste paar jaar van sy lewe. Daar is egter nêrens enige verwysing dat Christus negatief teenoor die tempel, as sodanig, gestaan het nie. Turner (1979:107) skryf: “There is no reason to believe that Jesus failed to share in the normal use of the temple for a Jew living as far away as Galilee. During the ministry itself it is clear that Jesus observed the main festivals along with his followers, and this normally meant some involvement in the sacrificial system of the cult.” Hy skryf verder: “If Jesus had publicly dissociated himself from the cultic system he would surely have been charged with this during his frequenting of temple precincts, for it was here that he came to pray and to teach” (Turner 1979:108). Sien ook Barnard (1981:86): “Daarnaas het Jesus ook vir die groot feeste opgegaan na die tempel in Jerusalem.” Voor die hoëpriester sê Jesus: “Ek het altyd in die sinagoge geleer en in die tempel waar die Jode van alle kante vergader het” (Joh. 18:20). Lukas 21:37-38 is ook ’n duidelike getuienis, dat Jesus in die laaste deel van sy bediening daaglik in die tempel was. In Johannes 2:16 – met die reiniging van die tempel – verwys Jesus weer na die tempel: “... as die huis van sy Vader”. Ander Bybelse getuienis onderskryf ook hierdie houding van Christus jeens die tempel. Hy het vir die huttefees na die tempel gegaan (Joh. 7:10) en mense in die tempel geleer. (Mark. 14:49) Die opdrag teenoor die melaatse, nadat Jesus hom genees het, om offers te

bring as teken van dankbaarheid – die tempel was die plek waar offers gebring is (Mark 1:44) – dui op Christus se positiewe aanvaarding van die rol, wat die tempel in die lewe van gelowiges gespeel het. Jesus se aandrang by Petrus om tempelbelasting te betaal (Matt. 17:24-27), dui op Christus se respek vir die tempel. Alhoewel Hy nie saamgestem het met die kultiese gebruike op daardie stadium nie, het Hy nog steeds sy respek getoon. Congar (1962:117) sê in die verband: “Jesus is clearly saying at this point that he is a stranger to the Temple and to its system of worship... Hence at the centre of a respect for the Temple that was in a sense provisional only.” Die feit dat Christus eers aan die einde van sy bediening met die Sadduseërs – professionele priesters, wat hoofsaaklik uit Sadokpriesters bestaan het en die tempelowerheid was (Deist 1984:149) – begin verskil en hul as opponente beleef het, is ’n aanduiding van sy algemene positiewe houding ten opsigte van die tempel in feitlik die hele gang van sy bediening (Turner 1979:109). Die reiniging van die tempel (Matt. 21:12-17) verdien ekstra vermelding in die houding wat Christus teenoor die tempel gehad het. Die reiniging van die tempel was nooit gemik teen die tempel, waar God aanbid is nie. Ook nie teen die gebou as ’n plek van godsdiensoefening nie. Malina, Rohrbaugh en Grossan is dit eens dat Christus se optrede tydens die reiniging van die tempel, gemik was teen die ongelykhede in sosiale stand, die onderdrukking en uitbuiting van minder bevoorregtes en die onregverdigte ekonomiese infrastruktuur, wat op religieuse en politieke gebied na vore getree het. Die mense in diens van God, wat veronderstel was om die stemlose, onderdrukte en arm objekte van God se liefde te help, het hulle juis uitgebuit. Grossan (1991:360) sê dat Jesus se boodskap van vryheid en gelykheid: “...exploded in indignation at the temple as the seat of all that was non-egalitarian, patronal and even oppressive on both the religious and political level” (sien ook Malina & Rohrbaugh 1998:73; Malina 2001:38-39). Die pyn wat Christus moes verduur oor die uitbuiting en onderdrukking van mense, het tot uiting gekom in die reiniging van die tempel. Dit was nooit teen die tempel as sulks gerig nie maar teen mense.

3.3.1.2 Die nuwe Tempel

Christus het sy respek teenoor die tempel erken, maar Christus het ook besef dat die tyd van die tempel as fisiese instelling en sentrum uitgeloop het. (vgl. Matt. 24:1-2)

“The teaching on the replacement of the temple is all the more convincing when we remember the positive attitudes towards ‘his Father’s house’ revealed in both word and action. Here was no extremist fanatical view unmindful of the contribution of the Jewish temple, and so of all temples, to religious history; indeed some such appreciation was the prerequisite for a genuine replacement” (Turner 1979:114). Christus het geweet wat God se verwagtinge was. Die vermoede wat alreeds in die Ou Testament ervaar was, in die gesigte wat Sagaria gesien het, het begin deurskemer. Omstandighede en harde sigbare feite het iemand soos Sagaria gedwing om die fisiese tempel en sy rol te herevalueer. Die profete kon die teoretiese insig van Jesaja 66:1-2 maklik aanvaar. Dit was egter vir die tempelburokrasie en gewone gelowiges baie moeiliker om afstand te doen van die gedagte van ’n konkrete tempel. Die eis dat die tempel ’n kandelaar moes wees (Sag. 4), ’n lig vir die nasies, was egter ononderhandelbaar. Die ideaal vir die bou van ’n tempel wat werklik ’n lig vir die nasies sou wees, is na die Messias verplaas. In Sagaria 6:12-13 het Sagaria gesê dat dié tempel alleenlik deur die Loot gebou sou kon word (vgl. Hendriks 1992:56-57). Christus vermeld dit in sy gesprek met die Fariseërs in Matteus 12:6, as Hy na die tempel verwys en sê: “Hier is iets wat groter is as die tempel.” Hy bedoel daarmee, dat Hy uiteindelik die hele sisteem van die tempel as fisiese instelling sou vervang (Turner 1979:110). Hill (1972:211) gaan verder en beweer dat hierdie *iets* (JT), die gemeenskap van gelowiges aandui en haal E Lohmeyer (*The Lord of the Temple* 1961:67-69) aan wat sê, dat dit die Koninkryk van God is, wat verteenwoordig word deur die eskatologiese gemeenskap in die geskiedenis van die mense van God. Dit is dus ’n verwysing na die gemeenskap van gelowiges wat die tempel as die huis van God sou vervang. Hy beweer verder, dat indien hierdie uitdrukking na die gemeenskap van gelowiges verwys en nie na die Messias nie, daar ook aanvaar kan word, dat die tempel nie Christus se liggaam is nie, maar dat die gemeenskap van gelowiges die nuwe tempel sou wees. Hunter (1979:142) sluit ook hierby aan: “When we recall that Jesus knew himself called to create a new people of God, the words become a veiled forecast that out of the corruption of old Israel would arise a new one in which Gentile as well Jew would have his place.”

In Johannes 4:19-26 kom dit baie duidelik na vore in Christus se gesprek met die Samaritaanse vrou, dat die tyd van die tempel sal verbygaan en dat God oral en in die Gees aanbid sal word. In sy verklaring van Johannes 2:21-22 sê Groenewald

(1980:75): “Jesus se bedoeling was dat in sy liggaam die vervulling gegee word van alles wat deur die tempel uitgebeeld word. Sy sterwe sou die offerdiens oorbodig maak, en sy opstanding sou die tempel self eweneens oorbodig maak.” Sien in die verband ook McKelvey (1969:71): “It should be noted that John used the word *νάος* (naos), thus referring to the temple proper with its inner shrine as the dwelling place of God, rather than *ἱερόν* (hieron) which would apply to the whole complex of buildings. It seems, therefore, that Jesus was promising the replacement of meeting place between God and men by another point of meeting, intimately connected with himself but not evident until after the resurrection.” Turner (1979:110) sluit hierby aan, as hy sê: “The day for such sanctuaries, or indeed for any special holy place, was past. This worship in spirit and in truth could occur anywhere, without benefit of shrine.” Nel (1994:4) konkludeer hierdie siening: “Jesus verwys self in die bergpredikasie na hierdie bouwerk van God wat, anders as die wetgemaakte huis van die Fariseërs is, ten spyte van die storms en geweld, sal bly staan (Matt. 7). Hy is die Een in Wie en deur Wie die nuwe tempel van God opgebou word.” Christus as hoeksteen van ’n nuwe tempel, word geakklameer deur die teofanie wat op die berg plaasgevind het. In die Ou Testament is die verskyning van die wolk, die teofaniese bevestiging, dat ’n spesifieke plek of instelling tot heiligdom verklaar was. Die tent van ontmoeting en die tempel van Salomo verwys. Hier by die berg van verheerliking (Matt. 17:1-8), word Christus as oprigter en bouer in en deur wie die nuwe tempel tot stand sal kom, deur ’n teofanie bevestig. “The physical place of meeting erected ‘with hands’ was to be replaced by something equally objective but ‘not made with hands’, by a personal meeting place to be found where both body and spirit united in the totality of his own person” (Congar 1962:133). Die ontmoetingsplek tussen God en mens sou nie meer ’n fisiese instelling wees nie, maar vormloos, subjektief en geestelik. Die tempel het nou ’n geestelike betekenis gekry en dit was maklik om in die Nuwe Testament sinonieme soos huis of liggaam te gebruik of sommer direk van gemeente of kerk (*ekklesia*) te praat (vgl. Hendriks 1992:70; sien ook Van Aarde 1989:4).

Dit staan dus bo alle twyfel vas, dat Jesus die hoeksteen van die nuwe tempel is. Paulus bevestig dit in Efesiërs 2:20 wanneer hy sê: “Julle is ’n gebou wat opgerig is op die fondament van die apostels en die profete, ’n gebou waarvan Christus Jesus self die hoeksteen is.” Hendriks (1992:70) akklameer: “Jesus is die gebou se fondament.

God gebruik verskillende mense as sy medewerkers om hierdie gebou of tempel te help bou.” ’n Tempel vry van mense se handewerk en geboude strukture. ’n Tempel gebou op geloof en nie op fisiese stene nie. ’n Tempel nie vasgevang in tyd en plek nie.

Die manier wat Christus dit laat plaasvind het, was meesterlik beplan. Christus het nooit die ou orde van die fisiese tempel veroordeel nie, maar toegelaat dat die geskiedenis dit self doen. Hy het wel die hoop begin vestig op ’n nuwe tempel wat vir alle nasies bedoel was en vir elke mens beskore was, wanneer die oue vernietig sou word. Die ontmoeting van God en mens wat gemeenskaplik verbind is in Jesus Christus. “At the same time Jesus did not turn his back so completely on the old order as to envisage a formless worship of God. What he did was to unite loyalty to the old traditional hope of Israel to the uniqueness of his own person. The new age would have its temple, and he himself would erect it” (McKelvey 1969:72). Sy liggaam, hetsy individueel geïnterpreteer of korporatief as die kerk, was die nuwe visuele en historiese realiteit van ’n tempel.

3.3.1.3 Die vroeë Kerk – Die ou en nuwe Tempel

Die vroeë kerk het die voorbeeld gehandhaaf wat Christus gestel het in sy respek vir die fisiese tempel. In Handeling 2:46 word dit so beskryf: “Hulle het almal elke dag getrou by die tempel bymekaargekom”. Handeling 21:26 vertel van Paulus wat na die tempel gegaan het op aandrang van plaaslike Christene om deel te neem aan die reinigingsrituele saam met van die ander lede. Die dissipels het ook gereeld na die tempel gegaan, om te preek en wonders te verrig. (Hand. 3:1 en 5:25) Die tempel het egter al minder ’n rol begin speel by die Christene in die nagenoeg veertig jaar na Christus se dood tot en met die finale vernietiging daarvan in 70 deur Titus. Die redes daarvoor was:

- a. Eerstens, was al hoe meer Christene vanuit die heidendom bekeer, wat nie veel erg aan die tempel – nie histories of emosioneel – gehad het nie (Simson 1998:62).

- b. Tweedens, het al hoe meer huiskerke as nuwe kerksentra na vore getree (Simson 1998:62).
- c. Dertens, het Petrus en veral Paulus al meer die leringe van Christus nagevolg; dat die kerk self die liggaam van Christus is en ook om na die Christelike geloofsgemeenskap te verwys as die huis of tempel van God (Van Aarde 1989:19).

In die vroeë kerk se geskiedenis is daar egter een insident van 'n direkte aanval op die tempel en dit het plaasgevind tydens Stefanus se verhoor voor die Sanhedrin in Handeling 7:1-50. Die klag teen Stefanus was: Hy wou nie ophou om 'n teenstander van die heilige tempel te wees nie; hy sou gesê het, dat Jesus die tempel sou afbreek (Hand. 6:13-14). In sy verdediging is dit nie duidelik of hy gehoop het op 'n herlewing van die tabernakel en of Jesus die tabernakel sou vervang en die afvalligheid van die tempel moes blootlê nie. Wat egter wel na vore kom, was dat Stefanus 'n radikale teenstander van die tempel was. Gaston (1970:154-161) argumenteer dat Stefanus die klimaks was van 'n groeiende opposisie teen die tempel, wat onder verskeie groepe in die Judaïsme geheers het. Hy is egter ook van mening dat Stefanus heel waarskynlik baie meer ekstreem was in sy uitsprake teen die tempel as wat die algemene gevoel in die vroeë kerk op daardie stadium was. Stefanus se argument bereik 'n hoogtepunt met die uitspraak: "God, die Allerhoogste, woon egter nie in geboue wat deur mense gemaak is nie" (Hand. 7:48). Gesien in die lig van Stefanus se argument rondom afgodsbeelde in verse 38 – 43, sluit Marshall (1980:146) by Gaston se argument aan dat Stefanus eerder in opstand was teen die verafgoding van God en die immanente beheer, wat die tempelvolk op God wou plaas. Marshall (1980:146) sê verder, dat dit nie duidelik is of Stefanus in hierdie uitspraak aan die nuwe tempel gedink het, wat die Christelike kerk is nie (sien ook Terrien 1978:450; Cole 1950:42). Marshall (1980:146) vereenselwig hom eerder daarmee dat Stefanus in sy argument besig was om die Sanhedrin aan te spreek, omdat hulle deur middel van die tempel, wat met mense hande gebou was, 'n valse limiet op God geplaas het. Stefanus se uitspraak het eerder met God, as met die tempel self te doen. Alhoewel die interpretasie is dat Stefanus radikaal in sy uitsprake teenoor die tempel was, het hy dit nie soseer teen die tempel as sulks gemik nie. Hy het ingeval by die Ou Testamentiese argument, dat God nie immanent is nie, maar transendent. Die onderbou en Ou Testamentiese aanhalings rondom sy argument

bevestig dit. God kan nie vasgevang word in menslike konstruksies nie, omdat God groter is as die somtotaal van dit alles.

In die lig van hierdie argument kan dus gesê word, dat ook Stefanus ingeval het by die Christus-siening aangaande die tempel en dit in der waarheid nooit as instelling aangeval het nie, soos dikwels die interpretasie is nie, maar dat hy die mense se idee van God, wat hulle in 'n gebou wou vasvang, weerlê het (vgl. ook Dreyer 2004:666-669).

3.3.1.4 Die nuwe Tempel – Paulus tot Openbaring

Die volgorde van behandeling is nie volgens die chronologie van die Nuwe Testamentiese boeke of die ouderdom van die geskifte gedoen nie, maar volgens die skrywer se interpretasie, dat Paulus die meeste ten opsigte van die nuwe tempel geskryf het en hoe ander skrywers by hom aansluit of hulle eie interpretasie in sake die nuwe tempel weergegee het.

3.3.1.4.1 Die Pauliniese Denke

Die Pauliniese denke het die siening van Christus voortgesit en nie daarop gefokus om die bestaande tempel aan te val nie, maar eerder op die nuwe tempel te fokus. Paulus se denke kom verspreid in sy briewe voor en toon 'n bepaalde ontwikkeling aan, sonder om dit saamgevat en sistematies in een plek te kry (Turner 1979:119). Die vroegste beskrywing van die nuwe tempel word in 2 Korintiërs 6:16 gegee: “Ons is immers die tempel van die lewende God. Dit is soos God gesê het: Ek sal onder hulle woon en wandel en Ek sal hulle God wees en hulle sal my volk wees.” Hierdie siening van Paulus is in aansluiting by die Ou Testamentiese beloftes in Levitikus 26:12 en Ezechiël 37:27 van hoe God by sy volk, sy mense, wil woon. Die verwysing in 1 Korintiërs 6:16-18, na vier Ou Testamentiese gedeeltes, die reeds genoemde, asook 2 Samuel 12:13 en Jesaja 52:11 is 'n bewys, dat Paulus die nuwe tempel as 'n vervulling van die Ou Testamentiese beloftes gesien het. Paulus se siening was nie nuut nie, maar slegs 'n voortsetting van die siening van die profete en die interpretasie van sinagoge en Qumran gemeenskappe (Vermes 1977:180-182).

’n Verdere uitbreiding van Paulus se siening staan in 1 Korintiërs 3:16-17: “Weet julle nie dat julle die tempel van God is en dat die Gees van God in julle woon nie? As iemand die tempel van God beskadig, sal God hom straf, want die tempel van God is heilig, en die tempel is julle.” Paulus laat die gedagte dat wat hy sê algemene kennis en niks nuuts is nie, aan die begin van vers 16: “...weet julle nie”. In hierdie gedeelte val die klem op die inwoning van God, wat meer is as net ’n besoek soos by die tabernakel van ouds, maar ’n in-woning, ’n permanente verblyf of bewoning – in die midde van die volk van God – wat die tempel is. Paulus brei hierop uit en sê dat hierdie inwoning deur die Gees van God geskied. God woon deur sy Gees in die tempel. Hierdie siening dat die tempel die volk van God is, waarin God woon, word ook op ander plekke in Paulus se briewe bevestig: 2 Korintiërs 6:16-18 en 1 Korintiërs 3:16-17.

In 1 Korintiërs 6:19-20 voer Paulus dit nog ’n stap verder en verwys na die individu as die tempel van God. Hy sê in vers 19: “Of besef julle nie dat julle liggaam die tempel van die Heilige Gees is nie? Julle het die Heilige Gees, wat in julle woon, van God ontvang, en julle behoort nie aan julleself nie.” Hierop lewer Congar (1962:153-154,161) die volgende kommentaar: “Collectively speaking, the church is God’s temple, but the principle which makes her a temple exists in each individual believer and makes him also a temple.” Hy sê verder: “All Christians as persons are God’s temple. Where there is a believer, there also is a temple of God. Yet several believers are not several temples, for one Person dwells in and sanctifies them all.”

’n Verdere ontwikkeling en uiteindelik die klimaks in die denke van Paulus, word in Efesiërs 2:20-22 gevind. Hier verwys Paulus na die insluiting van Jode en nie-Jode in een gebou vir God. “Julle is ’n gebou wat opgerig is op die fondament van die apostels en profete, ’n gebou waarvan Jesus Christus self die hoeksteen is. In Hom sluit die hele gebou saam en verrys dit tot ’n heilige tempel vir die Here, in wie julle ook saam opgebou word as ’n geestelike huis waarin God woon” (Ef. 2:20-22). In hierdie verse wat terugryp na die Ou Testamentiese verlanse, wanneer alle nasies gesamentlik sal aanbid (Jer. 12:14-17), word God inwonend deur die Heilige Gees geskets en tot ’n hoogtepunt in die Pauliniese denke gevoer. Paulus gee ook ’n presiese beskrywing van hoe hierdie tempel lyk: Jesus Christus is die hoeksteen, die apostels en profete is die fondasie en al die gelowiges Jood en nie-Jood is die mure,

en in dié gebou, woon God. In hierdie standpunt van Paulus word Christus die middelpunt. Hy is die hoeksteen vir die apostels en profete om die kerk te bou. Hy is die bron van die kerk se eenheid en Hy is die oorsaak vir die groei van die kerk, as 'n woonplek vir God (vgl. Roberts 1983:71-77).

Saamgevat kan Paulus se denke en die ontwikkeling soos volg beskryf word. Paulus het ou denke geïnterpreteer en dit ingekleur. Hy het die tempel spiritueel geteken met 'n gemeenskap van gelowiges en daarby die historiese leierskap, die ontwikkeling en eenheid van die gebou ingesluit. Hy beskryf Christus as die basis van hierdie gebou, wat in eenheid met sy liggaam, die kerk, bestaan en waarin God deur sy Gees in hierdie liggaam woon.

3.3.1.4.2 Petrus

Die ander denkers en skrywers in die Nuwe Testament, het ook merendeels by hierdie formulering en denke van Paulus aangesluit. Ook hierdie denkers het, net soos Paulus, Christus se voorbeeld gevolg om nie die ou tempel aan te val nie, ten spyte daarvan dat hulle nie goeie ondervindings van die heiligdom in Jerusalem gehad het nie. Sien in die verband Handeling 4:1-3 en Handeling 21:26-36. 1 Petrus 2:4-10 is juis so aansluiting by Paulus se denke. Christus is ook die sentrale figuur – die hoeksteen – in hierdie geestelike tempel, wat deur die lede van hierdie kerk opgebou word, as lewende stene en saam met Christus verrys hierdie gebou as 'n huis vir God. Turner (1979:121) het die siening, dat die verskil tussen Petrus en Paulus daarin lê, dat Paulus die tempel as woonplek van God sien en Petrus hierdie geestelike tempel as 'n priesterdom sien. Die navorser van hierdie verhandeling wil egter Groenewald (1977:41) se siening handhaaf. Hy vertaal koninklike priesterdom (*βασιλειον*) eerder met sy letterlike betekenis; koninklike huis, d.w.s. 'n huis waarin 'n koning woon. Sien in die verband ook Hendriks (1992:77): “Petrus praat van lewende stene wat 'n geestelike huis opbou” (1 Pet. 2:5). Hierdie siening sluit dan weer direk aan by Paulus se gedagtegang, dat die gelowiges die geestelike huis of tempel is, waarin God deur sy Gees woon. Petrus voeg dan net die gelowiges as priesters by, wat saam met Jesus Christus lewende offers vir God in hierdie geestelike huis of tempel bring. Hierdie gelowiges is 'n priesterdom wat geroep is om die deugde en barmhartigheid van God te verkondig deur Jesus Christus. Diegene wat hierdie spirituele offers as

priesterdom moet bring, is nie beperk tot enkele verkose priesters nie, soos te vinde was in die ou bedeling van die Judaïsme waar net Aäron se afstammeling priesters mag gewees het nie. In hierdie nuwe bedeling val die skeidslyn weg. Nou is elkeen wat aan God behoort 'n priester en kan elkeen deur Jesus Christus 'n lewende offer in sy diens aan God bring. Dit is God, wat die bouwerk doen aan hierdie tempel, maar die gelowiges moet hulle beskikbaar stel as boustene en ook as priesters. Groenewald gaan ook verder en sê, dat die verwysing na Ou Testamentiese gedeeltes in hierdie perikoop 'n bevestiging is, dat ook Petrus vanuit die beloftes van die Ou Testament en in aansluiting by Paulus, sy nuwe tempel gebou het (vgl. Groenewald 1977:36-42).

3.3.1.4.3 Lukas

Lukas het ook sy interpretasie van 'n nuwe tempel gegee. Soos reeds vermeld het Lukas – as Griek – 'n meer gematigde siening as die ander apostels aangaande die tempel gehad en het hy Jesus se kinderjare en sy houding teenoor die tempel vanuit 'n ander hoek beskou. Hy het die goddelike teenwoordigheid direk aan die tempel verbind. Die tempel is slegs tempel, omdat Jesus dit met sy teenwoordigheid vervul. Waar Christus is, daar is die tempel. “The divine presence is now in the temple only when Jesus is there” (Turner 1979:124). Na die opstanding het dit nog 'n groter rol by Lukas begin speel. Die tempel, waaraan Lukas geen verbintenis gehad het nie, kon maklik op die agtergrond verdwyn. Die kerk – die liggaam van Christus, waar Christus woon – is nou as die nuwe tempel gesien (vgl. Groenewald 1973:257; 266). Lukas het sy hele argument dus rondom die teenwoordigheid van Christus gebou. Christus was nie self die tempel nie, maar sy teenwoordigheid en inwoning het aan 'n gebou of 'n liggaam tempelstatus besorg.

3.3.1.4.4 Hebreërs

Die skrywer van die brief aan die Hebreërs se siening van die tempel, loop hand aan hand met die siening en interpretasie van Petrus. Hy sluit sterk aan by Petrus in die beskrywing van die priesterskap, maar lê meer klem op Christus se rol as priester en hoëpriester, aangesien hierdie brief aan die Jode geskryf is. Christus se middelaarsrol tussen God en mens word veral beklemtoon. Die skrywer van Hebreërs maak egter nêrens in sy brief melding van die tempel nie, maar gee voorkeur aan die tabernakel in

sy argument. Inteendeel hy verkies eerder die woord *ἅγιος* (hagios), wat heilige plek, heiligdom of heilige beteken (Liddell & Scott 1968:9). Vir die skrywer van Hebreërs het dit nie oor 'n tent of gebou gegaan nie, maar oor Christus, die pionier (Heb. 6:20), wat vir eens en vir altyd al die doelwitte van priesterskap, offerandes en heiligdomme perfek kom vervul het toe Hy direk die midde van God betree het en inderdaad aan die regterhand van God sy plek as middelaar ingeneem het (Heb. 12:2) (vgl. Giles 1999:49; Du Toit 2002:129). Die skrywer van Hebreërs is onbevange in sy argument, dat Christus die ou orde en tempel vervang het, maar hy was nie baie duidelik oor die aard en wese van die nuwe orde of tempel nie (Duvenhage 1976:179). Die klem is op Christus, wat die nuwe orde vestig en hoe Hy in en deur dit werk, maar daar is nie duidelikheid wie, wat of hoe die nuwe tempel is of lyk nie. Christus se doel is om aan ons toegang tot midde die teenwoordigheid van God te verleen – wat tog die mikpunt en bedoeling van alle heiligdomme is. Derhalwe is heiligdomme en tempels nie werklik nodig nie, as dit wat Christus doen, die essensie is van wat ons nodig het (vgl. Du Toit 2002:151). Dit is dan ook die verskil tussen die standpunte van Petrus en Paulus teenoor die skrywer van die Hebreërs. Vir Petrus en Paulus is die nuwe tempel die gemeenskap van gelowiges – die lewendige stene wat die gebou vorm. Die skrywer van die Hebreërs het geen sodanige beskrywing nie. Alles word oorheers deur die persoon en werk van Christus en dit skuif alle ander dinge op die agtergrond (vgl. Fensham 1981:60-89; Guthrie 1983:70-90).

Alhoewel Turner (1979:124) argumenteer dat die skrywer van die Hebreërs in sy argumente 'n direkte aanval op die tempel maak en tog homself later weerspreek as hy sê: “Further, this revolutionary transformation, unlike most revolutions, managed to avoid attacking either its antecetends or the system it replaced” (Turner 1979:129), wil die navorser van hierdie verhandeling van Turner verskil en eerder inval by die argumente van Fensham sowel as Guthrie. Fensham (1981:74) redeneer, dat ons moet onthou dat die skrywer van die Hebreërs beelde gesoek het om die ewige priesterskap van Christus weer te gee. In sy soeke na hierdie beelde, het hy bekende beelde vir sy lesers gebruik om groot waarhede vir hulle aan die verstand te bring. Dit was nie om die tempel aan te val nie, maar eerder om 'n sterk argument te voer. Hierby sluit Guthrie (1983:28) aan: “The distinction between tabernacle and Temple may not have been as sharp to the original readers as appears to the modern reader.” Derhalwe kan die standpunt gehandhaaf word, dat ook die skrywer van die Hebreërs by die

Christus-siening en voorbeeld ingeval het om nie die ou tempel spesifiek uit te sonder en aan te val nie, maar dat hy met sterk argumente sy lesers probeer oorreed het.

3.3.1.4.5 Openbaring

Laastens word gekyk na die tempel soos dit in die beskrywing van die Openbaring van Johannes voorkom. Die gedagtegang wat sterk in die Nuwe Testamentiese boeke voorkom naamlik, dat die gemeenskap van gelowiges die tempel is, word nie in Openbaring aangepraat of as idee op uitgebrei nie. Daar word wel in Openbaring 11:1-3 simbolies na die gemeenskap van gelowiges as 'n tempel verwys en in die verklaring van die simboliek is dit inderdaad die nuwe volk van God, die geloofsvolk, die kerk van Jesus Christus waarna verwys word, maar dit is slegs 'n enkele verwysing en word nie verder as 'n tema in Openbaring hanteer nie (vgl. Du Rand 1992:80). Die hemelse tempel figureer wel in Openbaring 4 tot Openbaring 20 en die gelowiges, saam met die engele, prys God gesamentlik daarin. Net soos in die brief aan die Hebreërs, val die klem in Openbaring minder op die heiligdom en meer op die aanbidders self, as 'n priesterdom, wat self geestelike offers vir God bring (Groenewald 1983:99). Die hemelse tempel staan as tema nie in Openbaring uit nie en word op drie plekke per toeval na verwys: Openbaring 7:15, 14:17 en 16:1. Groenewald (1983:99) sê, dat dit inderdaad baie verwarrend is, aangesien daar in die nuwe Jerusalem nie 'n tempel is nie (Op. 21:22), dit is egter nie 'n teenspraak nie. Hier word die hemel in sy geheel as 'n tempel voorgestel en is slegs simbolies in sy verwysing as 'n plek waar God aanbid, geloof en geprys word (vgl. Malina & Pilch 2000:247). Sien in die verband Loader (1989) se uitleg van Psalm 150 waar hy sê, dat die Psalmis nie net die tempelgebou sien as God se huis nie, maar ook die hemelruim: "Laat alles wat asemhaal, die Here prys!" Die hele stad is 'n tempel, daarom kan daar nie 'n tempel in wees nie (Botha 1989:382-383). Uiteindelik word die Bybelse denke aangaande alle tempels, heiligdomme en heilige plekke tot 'n klimaks gevoer in Openbaring 21:22 en 22:4: "n Tempel het ek nie in die stad gesien nie, want sy tempel is die Here God, die Almagtige, en die Lam... en sy dienaars sal Hom dien. Hulle sal Hom sien en sy Naam sal op hulle voorkoppe wees." Die navorser van hierdie verhandeling wil by McKelvey, sowel as Malina & Pilch se uitleg en bespreking van die verse aansluit en as standpunt stel. Hulle sê alle heiligdomme en tempels verdwyn as die funksies waarvoor hulle bedoel was, vervul word. Hierdie

vervulling vind plaas wanneer Christus en sy bruid, die kerk, in die persoonlike teenwoordigheid van God staan. Hierdie ontmoeting is so intiem dat daar gesê kan word, dat die een werklik binne-in die ander woon en versmelt word, sonder dat enige identiteit verlore gaan. In hierdie vervloeiing is daar geen behoefte aan enige heiligdom of tempel nie. Alhoewel die afleiding uit hierdie verse gemaak kan word, dat God alleen die tempel is, word nie net van God alleen as tempel gepraat nie, maar van God en die Lam. Aangesien Christus onlosmaaklik verbind is aan sy bruid, die kerk, kan die gevolgtrekking gemaak word, dat een in almal is en almal in een en dit vorm Johannes se tempel. Johannes sien God as 'n tempel vir die gelowiges en die gelowiges as 'n tempel vir God. Johannes se denke in die verband, het alle vorige Nuwe Testamentiese skrywers oortref. Johannes se visie van die triomfantlike kerk was 'n tempel vir God soos wat God 'n tempel was vir die kerk met Christus wat dit tot 'n eenheid gebind het (vgl. McKelvey 1969:155-178; Malina & Pilch 2000:249-251).

In oorsig en samevatting van Paulus tot Openbaring se sieninge van die nuwe tempel, enkele opmerkings:

- a. In die ondersoek van hierdie tema is dit duidelik dat die vroeë kerk Jesus Christus nie voorgestel het as die nuwe tempel nie. Nêrens word na Christus alleen verwys as die nuwe tempel of selfs so genoem nie. Dikwels in verhouding met die kerk, apostels en profete wel, maar nooit word Hy alleen in wese as 'n tempel genoem nie. Dit is ook opmerklik, dat die kerk nooit die tempel van Christus genoem word nie, maar altyd die tempel van God of die Heilige Gees. Dit is deurentyd Christus in verbintenis met sy kerk of die kerk as liggaam van Christus, wat die nuwe tempel vorm, waarin God self woon of deur sy Gees woon.
- b. Dit is ook duidelik dat daar 'n goue draad deur die hele Nuwe Testamentiese siening van die ou tempel loop, wat in navolging van Christus was. Die ou tempel is nooit direk aangeval nie. Die gebruike, mense, verkeerde sieninge en interpretasies wel, maar nooit die tempel self nie. Alhoewel daar baie standpunte in verwysende literatuur oor aanvalle op die ou tempel voorkom, wil die navorser dié standpunte in hierdie verhandeling handhaaf, aangesien dit meer water dra in die lig van die

Christelike geloof, wat die Nuwe Testamentiese skrywers geleef en verkondig het.

- c. In hierdie hele ondersoek na die Nuwe Testament se siening van die nuwe tempel, wat alreeds begin het veertig jaar voordat die ou tempel vernietig is; van die leringe van Jesus Christus tot by die leringe en praktyk van die kerk van die eerste eeu, is daar geen twyfel aan die resultaat nie. Daar het 'n radikale paradigmaskuif in die interpretasie van die gebruik en die vorm van die tempel plaasgevind. Daar is geleidelik wegbeweeg van die Joodse tempel as fisiese instelling, uitgedruk in 'n gebou, wat gevorm is deur mense hande en vervang is met 'n persoonlike plek, 'n plek waar Christus met sy liggaam – die kerk – die nuwe heiligdom geword het. 'n Tempel wat nie meer langer verbind is tot enige spesifieke plek of tyd nie en gevorm is deur die hande van God.

3.3.2 Sinagoge

Die sinagogediens, wat bestaan het naas die tempeldiens, het die ruggraat van die Joodse godsdienis gevorm. “Die sinagogediens was geen opponent en allermens 'n plaasvervanger van die tempeldiens, maar eerder 'n belangrike aanvulling daarvan” (Barnard 1981:88). In die Nuwe Testamentiese tyd word sinagoges oral gevind waar Jode gewoon het. Nie net in Palestina en buitekant Jerusalem nie, maar ook in Jerusalem self waar die tempel was, was daar baie sinagoges veral met die oog op die verskil in taal, soos byvoorbeeld Aramees en Grieks. Die sinagoges het oral opgespring en selfs vermenigvuldig, sodat byna elke dorp sy eie sinagoge gehad het (Duvenage 1976:184). Oral in die diaspora was daar ook sinagoges opgerig en Paulus kon feitlik oral na die sinagoges gaan om die evangelie aan Jode en heidene te verkondig. Die sinagoges was die een plek van aanbidding, nadat die tempel vernietig is, wat vir die Judaïsme oorgebly het (vgl. Gispen 1977:590-591).

Die tydperk waarin en die plek waar die sinagoge ontstaan het, soos reeds genoem, is nie duidelik nie. Wat wel van belang is, is dat dit naas die tempel 'n heenkome vir gelowiges gebied het, veral in die eerste eeu na Christus en daarna (vgl. Gispen 1977:591). “Ook die volgelingen van Jesus het voortgegaan om die dienste in die

sinagoge by te woon. Vir hulle was dit 'n besondere geestelike tuiste en hulle kon sonder moeite die diens meemaak” (Barnard 1981:86). Dit kom selfs voor asof die klem weggeskuif het vanaf die tempel na die sinagoge as dié plek van aanbidding, lank voordat die tempel vernietig is. “In fact in Palestine itself the synagogue had become the real seat of religious worship” (Moore 1962:12). Turner (1979:100) sluit hierby aan: “When we remember that synagogues multiplied throughout the Dispersion we can realize how they provided everywhere a home for the ‘portable fatherland’, the book of the Law, and were the main support of Jews who could participate only very occasionally in the sacrificial system of the temple. This explains why the loss of the Temple in A.D. 70 was not the shattering blow it might have seem to be; while other religions usually succumbed to the loss of their sanctuaries Judaism was equipped to survive as the religion of Law and synagogue.”

Die woord sinagoge geld vir sowel die diens as vir die gebou waarin dit plaasgevind het. Enersyds word daarmee bedoel, dat die sinagoge die institusie van Joodse gemeenskaplike aanbidding, studie en sosiale werk was en andersyds word die fisiese gebou self bedoel (vgl. Barnard 1981:87). In die Grieks beteken sinagoge (*συναγωγή*) letterlik vergadering of samekoms. In die Septuagint word die naam sinagoge gebruik om die gemeente (*הַעֲדָה* - *edah*) mee aan te dui. Die Hebreeuse naam vir sinagoge is drieledig; *beit knesset* – huis van samekoms; *beit midrash* – huis van lering of studie; *beit tefilah* – huis van gebed. Die drie terme verwys na die drie fundamentele funksies van 'n sinagoge:

- a. Eerstens, is dit 'n samekoms van mense, om mekaar te keer ken, om mekaar sosiaal en spiritueel by te staan en om na die wêreld uit te reik.
- b. Tweedens, word die Woord van God bestudeer en hoe dit in die alledaagse lewe toegepas kan word.
- c. Derdens, is dit die plek om God te aanbid. Alhoewel gebede enige plek gebid kan word, is daar sekere gebede wat net in die teenwoordigheid van 'n *minyán* (kworum van tien volwasse mans) opgesê kan word om meer krag te dra

(The Synagogue and the Temple. www).

Die sinagoge, net soos die tempel, is nie uitsluitlik vir religieuse doeleindes gebruik nie, maar ook as publieke institusie. Die sinagoge is gebruik as stadsale. Argiewe is hier bewaar onder andere die rekords van manumissies – rekords van slawe wat vrygestel is. Verder is die tesourie in die sinagoge gehuisves. Dit het as herberg gedien en gemeenskaplike maaltye is daar geëet. Juridiese sake is hanteer en politieke vergaderings het dikwels in die sinagoge byeengekom. Die sinagoge was egter veral bekend vir die literêre aktiwiteite, wat daar plaasgevind het; die lees en onderrig van die Tora (Runesson 2004:4).

Sinagoge het wegbeweeg van die gedagte, dat God in 'n gebou gehuisves kon word of dat die gebou 'n toegang tot die hemel self gebied het. Die teenwoordigheid van God is totaal verwyder van plek en gebou en eerder toegevoeg aan die gelowige gemeenskap, wat vergader het rondom die wet van God. “The synagogue, especially in its earlier forms, represents a radically new development in the history of places of worship. As against a building for a sacrificing priesthood, it served a non-sacrificing laity; in place of a cult that was largely individual, apart from the great seasonal festivals, it provided for worship that was entirely corporate; instead of being a *domus dei* with multi-cell plan and graded degrees of sanctity, it was a house for the assembly of the people of God, equivalent to a *domus ecclesiae*” (Moore 1962:436). Die sinagoge het 'n verskuiwing laat plaasvind van Goddelike inwoning vanaf heilige plek na mense. Die karakter en funksie van die sinagoge het meegebring, dat daar nie meer van 'n heilige plek gepraat is nie, maar eerder van 'n sentrum of plek van aanbidding. Die sinagoge verteenwoordig die ontheiliging van plekke en geboue, wat vir religieuse doeleindes gebruik was en het 'n nuwe standpunt in die fenomenologie en in die geskiedenis van die religie gemaak. Die huis van God kan nou eerder 'n huis vir die ontmoeting van die mense van God, as 'n huis vir die God homself genoem word.

Die oprigting van 'n sinagoge was, wat die gebou betref, sekerlik nie 'n duur onderneming nie. Vandaar dat elke dorpie sy eie sinagoge gehad het en dat in dieselfde stad soms talle verrys het. Dit was in die reël, konstruksies van klip. Die konstruksies van die gebou was byna altyd dieselfde (Duvenhage 1976:186). Dit was reghoekig en die boustyl was dikwels vereenselwig met die kultuur-historiese boustyl in die tyd en plek van die oprigting van 'n bepaalde sinagoge (Knight.www). Die

vroegste sinagoges, het geen literêre- of argeologiese bewyse nagelaat in verband met hulle vorm nie. Daar is ook geen Bybelse instruksies in verband met sinagoges, soos by die tabernakel en die tempel nie. Dit is eers in latere Talmoediese literatuur, dat 'n paar algemene reëls verskyn het (vgl. Turner 1979:278). Die sinagoges het baie ooreengekom met die huise in die omgewing van die sinagoge en was nie uitspattig soos die tempel nie en het hoofsaaklik bestaan uit 'n enkele vertrek of saal (Moore 1962:436). Die sinagoge was nie soos die tempel 'n heiligdom nie, maar 'n gemeentehuis, 'n gebedshuis, 'n leerhuis en was gewoonlik gebou in 'n Basilieke vorm, naamlik reghoekig (Barnard 1981:100). Turner (1979:101) sluit hierby aan en vergelyk dit selfs met die tent van die Ou Testament: "The synagogue has given new concrete expression to many of the values symbolized in the tabernacle. The synagogue also, in its beginnings, was more akin to the ordinary dwellings of the people and so suggestive of an intimate, personal or 'domestic' relation between God and men; it could be established with ease wherever the people of God were, in exile or in dispersion or in the smallest community, and so had a kind of mobility about it; the simplicity and plainness of the tent were reflected in the synagogue and expressed the kind of life the Law required." Die sinagoge se eenvoud het die verhouding van God en mens vooropgestel en die uitvloeisel daarvan in die daaglikse lewe benadruk. Die sinagoge het net soos met die tabernakel 'n nomadiese God veronderstel, wat net by sy mense wou wees, ongeag die plek of gebou. Die sinagoge het die spanning tussen 'n *domus dei* en 'n *domus ecclesiae* opnuut na die oppervlak gebring, wat regdeur die geskiedenis van Israel in die studie van die plekke van aanbidding na vore gekom het. In die geval van die sinagoge is daar 'n nadere vereenselwiging met die *domus ecclesiae*. Die gebou was instrumenteel, eerder as *domus dei* in eie reg. Die klem het eerder op die mense geval, en nie op die plek van God nie.

Vir 'n baie lang tyd het die Christene voortgegaan om naas hulle eie byeenkomste, ook die dienste in die sinagoges by te woon. Dat daar later 'n breuk gekom het, sodat hulle verplig was om daarmee op te hou en uit die sinagoges geweer is, was nie deur hulle toedoen nie, maar as gevolg van die optrede van die Jode (Barnard 1981:87).

3.3.3 Huiskerke - *Ecclesiae Domestica*

Hierdie model vind sy wortels direk by Christus self en het dié model vir kerksentra in die vroeë Christendom gebly tot en met die tyd van Konstantyn in 312. “The New Testament Church began as a small group house church (Col 4:15) and it remained so until the middle or end of the third century” (Snyder 1985:166). Giles (1999:34): “As late as the third century, Minicius Felix was still able to proclaim ‘We have no temples; we have no altars’.” In Markus 14:12-16 word verwys na die bovertrek waar Christus en sy dissipels bymekaar gekom het, waartydens Christus saam met sy dissipels geëet en vervolgens die nagmaal ingestel het. In Handeling 20:7-8 lees ons van Christene wat in so bovertrek bymekaar gekom het, daar het hulle gebed, God geprys met sang, saam geëet en brood gebreek. Hierdie model word nie slegs op die bovertrek gebou nie, maar op enige vertrek in die huis. Dit het eerder gegaan oor die diensbaarheid en geskiktheid van ’n vertrek, as watter vertrek in die huis gebruik moes word. Daar was ook niks uitsonderlik of buitengewoon spesiaal aan die vertrek waar vergader is nie en dit was net so heilig soos enige ander vertrek in enige ander huis in Jerusalem. Die klem het eerder geval op die mense in die vertrek as geheilig, maar dan net in soverre hulle met die Heilige Gees by God in hulle midde ingelyf was.

Hierdie vertrek van aanbidding, wat in die Christelike tradisie eerder bekend gestaan het as huiskerk, was die suiwerste vorm van die *domus ecclesiae* wat in die Nuwe Testament beskryf word en was totaal en al in ooreenstemming met die transformasie, wat Christus bewerk het (Maertens 1970:70). In die vroeg-katolieke periode, is daar in lyn met die apostoliese tradisie oorgegaan om na die Christelike geloofsgemeenskap, nou gevestig as huisgemeentes, te verwys as die huis of tempel van God (1 Pet. 2:5; Ef. 2:21-22) (vgl. ook Van Aarde 1989:19). Dit het reglynig teenoor *domus dei* – wat deur die tempel verteenwoordig was – gestaan. Turner (1979:153) skryf: “This norm lay not in making a private house mandatory, but in setting the sanctuary free from bondage to particular holy places and buildings and locating it in the Christ-centred life of a community meeting wherever was the most convenient.”

Die huiskerkmodel het nie net primêr ontstaan as gevolg van vervolging of sosiale stremming nie, maar omdat daar daadwerklik van heilige geboue en plekke wegbeweeg wou word na die gebou van Christus, naamlik sy kinders. Dit het gegaan oor die gemeenskap van Christus-belydende mense as 'n geestelike tempel. Die beste model om dit 'n werklikheid mee te kon maak, is in die huiskerkmodel gevind (vgl. Barnard 1981:173). Aanvanklik was dit net een vertrek, wat geokkupeer is, maar later is van 'n enkele vertrek vir aanbidding na verskeie vertrekke in die huis, na gelang van die behoefte, beweeg. In Dura-Europos in Sirië is een van die beste en volledigste voorbeelde, tot op hede, ontdek van 'n woonhuis, wat omvorm is in 'n huiskerk. Die gebou is vroeg in die derde eeu as 'n woonhuis opgerig, maar is in 231 aangepas om 'n huiskerk te word. 'n Interne muur is verwyder om plek te maak vir 'n vertrek van samekoms vir nagenoeg vyftig mense. Ander kamers is aangepas vir katechese of vir nagmaal doeleindes. Nog 'n kamer is aangepas vir die bediening van die doop en die vierde kamer vir die bewaring van die sakristie. Al hierdie kamers het uitgeloop in 'n opeelug binnehof, wat gebruik is vir lofprysing. Daar was geen vensters in die perifere mure nie en net 'n enkele deur wat toegang van buite verleen het (sien Wardell. www). Namate die gemeenskap van gelowiges en die organisasie uitgebrei het, het hierdie huiskerke multifunksionele behoeftes ontwikkel en was meer en meer kamers in die huislike opset nodig. Die vergroting van bepaalde huise en die vaste gebruik daarvan het ook die naam *ecclesiae aula* – saal van die kerk – in gebruik laat kom, wat maar net op 'n vergrote en uitgebreide *domus ecclesiae* gedui het (White 1990:128). Veral die groter huise van meer welgestelde lede is hiervoor gebruik. Kamers is nie net nodig vir aanbidding, nagmaal en doop nie, maar ook vir katechese en maatskaplike behoeftes. Die behoeftes het uitgebrei en later is meer en meer kamers nodig: om predikante te huisves, vir administrasie, sosiale byeenkomste, gemeentevergaderings, 'n biblioteek en later selfs as 'n skool, 'n hospitium vir die versorging van siekes en oornag akkommodasie vir rondreisende Christene. Hierdie huiskerke het met tyd ontwikkel om meer te wees as net maar 'n kamer in 'n privaatwoning, dit het ontwikkel om 'n Christelike gemeenskapsentrum te word (vgl. Davies 1968:1-17). Turner (1979:159) gaan verder en beweer, dat wanneer 'n bepaalde huis nie aan al die behoeftes voldoen het nie, 'n ander huis gekoop was of huise selfs spesiaal beplan en opgerig was om sodanige behoeftes te vervul. Die voorwaarde was egter altyd dat dit eenvoudig beplan moes word en die huiskerk gedagte nie verlore mag gaan nie.

Die redes waarom huise gedurende die eerste drie eeue na Christus voldoende was vir gemeentelike byeenkomste kan soos volg saamgevat word:

- a. Eerstens, het die Christene nog nie die latere kerkbeeld van 'n institusionele grootheid waarin 'n massale groep mense betrokke was, gehad nie. Die gemeente was nog 'n gemeenskap, 'n familie en die krag van die kerk was nie gesoek in sy groot byeenkomste nie, maar in die geestekrag van sy liefde. Die gemeente kon nie te groot word nie, want dan het die liefdesgemeenskap verlore geraak (vgl. Gamber 1968:14-34).
- b. Tweedens, kan die rede in die erediens gesoek word. Die erediens was eenvoudig, sinvol en onopgesmuk en daar was geen bykomende ruimte vir God nodig nie, slegs voldoende ruimte vir die mense wat as gelowiges die tempel van God was (vgl. Barnard 1981:173-175).
- c. Derdens, het die Christene meestal uit die armer klasse van die samelewing gekom.
- d. Vierdens, het plaaslike vyandigheid en vervolging van tyd tot tyd uitgebars teen die Christene en was dit veiliger om in huise op 'n wisselende ratio interval basis te vergader.
- e. Laastens, was die huiskerk heeltemal in ooreenstemming met Jesus se leer en die gemeenskap van die gelowiges se siening, dat hulleself die nuwe geestelike tempel is, wat die tempel in Jerusalem vervang en alle heilige plekke oorbodig gemaak het (Turner 1979:158).

Oorsigtelik kan gesê word, dat die kerkgeboue waarin die gemeente saamgekom het, as gewone geboue beskou is. Aanvanklik is gewone huise gebruik, later 'n huis wat spesiaal as 'n tipe gemeentesentrum heringerig is, en nog later 'n saal met vertrekke, met die oog op al die gemeentelike byeenkomste en bedrywighede. Gewone geboue is daarvoor aangewend en geen heiliger karakter is daaraan toegeskryf as aan enige ander gebou, wat die gelowiges vir ander doeleindes gebruik het nie. Doelmatigheid was die hoofvereiste vir sodanige geboue.

Die einde van die huiskerk-era het aangebreek as biskoppe Theodosius en Gratianus in 380 'n ordinansie uitvaardig, dat daar slegs een staatserkende kerk en een dogma

mag wees. Elke burger van Rome is gedwing om 'n lidmaat van die Ortodokse Kerk te wees en elkeen moes die *lex fidei* – wet van die geloof – onderskryf. Alle ander groepe en bewegings, insluitende die huiskerk, is daarmee verbied. Dit het die einde van die huiskerk beteken en 'n verdere implikasie gehad, dat dit 'n kriminele oortreding sou wees om 'n huiskerk te begin. Dit het nie net die einde van alle huiskerke beteken nie, maar ook die aanbreek van 'n nuwe tydperk; die vervolging van die kerk in die naam van die kerk (Simson 1998:49-50).

3.4. Bybelse Ideaal

Die Bybel stel die ideaal of *teorie*, waarmee daar na die *praxis* gegaan kan word om die bestaande *praxis* te bevestig en te toets of om 'n nuwe *praxis* te onderhandel. Die navorsing stel die volgende Bybelse ideaal:

- a. Dit is nie belangrik waar die plek van aanbidding is of hoe dit lyk nie. Publieke geboue, openbare sentrums en plekke van onderrig mag ingerig en omgeskakel word vir godsdienstige gebruik. Selfs geboue wat aan heidene, staatsinstellings en die gewone publiek behoort, mag gebruik word. Wat wel belangrik is, is dat dit gebruikersvriendelik moet wees en die liturgie moet kan dien.
- b. God woon nie in mensgemaakte geboue nie, maar is oral teenwoordig – niks kan sy grootheid beperk nie. Kerkgeboue is dus nie heilig nie, net God kan heilig wees en die kerksentrums kan dus ingerig en gebruik word, soos wat dit die aanbidders behaag.
- c. Kerkgeboue is nie die doel self nie. Kerkgeboue moet dus ingerig en beplan word om die *missio Dei* en dissipelskapsroeping na te streef en te vervul.
- d. God is 'n nomadiese God en trek saam met sy volk en laat Hom nie beperk tot tyd en plek nie.
- e. 'n Kerkgebou se estetiese voorkoms is nie vir God belangrik nie. Wat wel van belang is, is dat God op 'n plek in die samekoms van sy kinders aanbid word en verhoudinge tussen God en mens en mense onderling daar gekweek en gebou moet word. Badenhorst (1969:7) was dus korrek in sy

hipotese toe hy gesê het: “Nie die uiterlike vorm van die tempel is die belangrikste nie, maar die teenwoordigheid van God.”

- f. Die styl en duursaamheid van ’n kerkgebou, moet inpas by die leefstyl van sy omgewing. Uitspattige geboue in arm gebiede stel nie die ware beeld van God, soos geopenbaar in Jesus Christus, voor nie.
- g. Kerkgeboue moet altyd eskatologies in karakter wees. Die tydelike van die aardse moet in gedagte gehou word – in beplanning – teenoor die hemelse permanensie, wat deur God gebou word.
- h. Om van die veronderstelling uit te gaan dat God self sy kerk in stand hou, wanneer kerkgeboue se kostes vir oprigting beplan word en dat God finansieel sal voorsien ongeag die koste, is onbybels en ’n teologiese dwaling.
- i. Die prys wat betaal word om ’n kerkgebou op te rig – in terme van tyd, onderlinge verhoudinge en geld – moet duidelik bereken word, aangesien dit ’n baie negatiewe uitwerking op die *missio Dei* kan hê.
- j. God se seën het met mense te doen en nie met dinge nie.
- k. Alhoewel die uitspattigheid van plekke van aanbidding nie in lyn met God se wil is nie, aanvaar Hy sulke plekke, omdat Hy nog steeds daar aanbid en gedien word.
- l. In die meeste plekke van aanbidding is sodanige plekke of geboue opgerig met die oog op multifunksionele gebruik. Kerkgeboue is beplan, op- en ingerig om die direkte gemeenskap te dien – in terme van sosiale-, maatskaplike-, onderrig-, publieke- en rekreatiewe gebruik. Die kerkgebou was dikwels tegelyk gemeenskapsentrum en aanbiddingsplek.
- m. Kerkgeboue moet beplan word om soveel en so dikwels as moontlik ook in die week gebruik te word en nie net op Sondag nie. Dit moet meerdoelig aangewend kan word tot diens van ’n gemeenskap.
- n. Die feit dat die klem vanaf die *huis van die Here* vanaf ’n gebou na mense verskuif het, het ’n herevaluasie van geboue laat plaasvind in terme van hulle uitleg, voorkoms en funksionaliteit.